

ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในบทนี้จะเน้นอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการแก้ปัญหาของระบบไพร่ในลักษณะที่แตกต่างไปจากการแก้ปัญหาในรัชกาลอื่น ๆ ก่อนหน้านั้น จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะเหมือนเป็นการยกเลิกระบบไพร่ ทั้งนี้ เพื่อเป็นพื้นฐานในการกล่าวถึงการเลื่อนฐานะของสามัญชนเข้าสู่ระบบราชการสมัยใหม่ที่จะอธิบายต่อไปในบทที่ 4

ก่อนที่จะอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงปัญหาในระบบไพร่ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ระบบไพร่เปลี่ยนแปลงไป ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในรัชสมัยของพระองค์และก่อนหน้านั้น เป็นทั้งปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคม โดยไม่สามารถแยกกล่าวได้ว่าเป็นปัญหาทางด้านใด เพราะแต่ละปัญหามีความสัมพันธ์เกี่ยวกันทั้งสิ้น และเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเสื่อมของระบบไพร่อย่างเห็นได้ชัด

นอกจากปัญหาความเสื่อมความขาดประสิทธิภาพของระบบไพร่ ซึ่งเป็นปัจจัยภายในแล้ว ปัจจัยภายนอกซึ่งเกิดจากการเข้ามามีบทบาทของตะวันตก มีผลกระทบทำให้ระบบไพร่เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน ทั้งปัญหาที่เข้ามากระทบโดยตรงและโดยอ้อม โดยจะถือว่าการเข้ามาของตะวันตกทำให้เกิดการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เป็นผลกระทบโดยอ้อมที่ทำให้ระบบไพร่ไม่สามารถคงรูปแบบอยู่ได้ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ระบบไพร่ถูกลดบทบาทตลอดจนความสำคัญลงจนถูกแทนที่ด้วยระบบราชการสมัยใหม่ ส่วนปัญหาที่เกิดจากคนในบังคับต่างชาติ ถือว่าเป็นผลกระทบและเป็นตัวเร่งให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่โดยตรง นอกจากนี้แล้ว สภาพการเมืองภายในและพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะปรับปรุงการปกครองประเทศ เอื้ออำนวยและทำให้ระบบไพร่ค่อย ๆ ลดบทบาทและความสำคัญจนสลายตัวลงในที่สุด

เหตุผลและความจำเป็นที่ทำให้ระบบโทรสลายตัว

การควบคุมกำลังคนด้วยระบบโทรได้มีความ เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง เสมอมา เพราะสังคมย่อม เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ที่เห็นได้ชัดคือสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ที่ระบบโทรมีลักษณะคลี่คลายผ่อนปรนมากขึ้น ประกาศและกฎหมายที่มีขึ้นในแต่ละรัชกาลแสดงให้เห็นความพยายามที่จะปรับปรุงระบบควบคุมกำลังคนให้มีประสิทธิภาพและรัดกุมมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็ย่อมสะท้อนให้เห็นความ เสื่อมความขาดประสิทธิภาพ และปัญหาของการควบคุมกำลังคนด้วยระบบโทร ปัญหาที่เกิดขึ้นในระบบโทรเป็นทั้งปัญหาทาง เศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการปกครอง ซึ่งเป็นปัญหาพื้นฐานของสังคม แม้รัฐจะพยายามปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ไขวิธีการต่าง ๆ เพื่อที่จะควบคุมกำลังคนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่ความ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เ็นเพียงความ เปลี่ยนแปลงภายในในลักษณะของการแก้ปัญหา การป้องกันปัญหาที่แสดงให้เห็นความพยายามที่จะรักษา รูปแบบและวิธีการของการควบคุมกำลังคนด้วยระบบโทรไว้ต่อไป และ เป็นการแก้ปัญหา เฉพาะหน้า ในแต่ละ เหตุการณ์หรือแต่ละรัชกาลนั้น ไม่นานนักปัญหาจะ เกิดขึ้นมาใหม่และค่อนข้างทวีความ ซับซ้อนรุนแรงมากขึ้น ตามกาลเวลาที่ผ่านไป เพราะยังไม่มีมาตรการแก้ปัญหาในระยะยาวหรือการ แก้ปัญหาที่พื้นฐาน

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัญหาของระบบไพร่ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปัญหาของระบบไพร่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการที่ทางราชการไม่สามารถควบคุมไพร่ มุลนาย และความสัมพันธ์ระหว่างมุลนายกับไพร่ได้อย่างรัดกุม ทำให้ไพร่และมุลนายละเมิดกฎเกณฑ์ของระบบจนเกิดผลเสียหายแก่ทางราชการ ปัญหาที่ปรากฏอยู่เสมอคือ ปัญหามุลนายกคขี่มเหงไพร่เพื่อประโยชน์ส่วนตนด้วยวิธีการต่าง ๆ ทำให้ไพร่ได้รับความเดือดร้อนจนหนีจากระบบการควบคุมหรือร่วมกับมุลนายหลบเลี่ยงกฎเกณฑ์ของระบบไพร่ ซึ่งสร้างปัญหาความขาดประสิทธิภาพ ความสับสนในการควบคุมกำลังคนให้แก่ทางราชการ เป็นอย่างยิ่ง

เมื่อมุลนายมีอำนาจในการควบคุมไพร่ จึงสามารถใช้อำนาจกคขี่มเหงไพร่ เพื่อหาประโยชน์ใส่ตนอย่างไม่เป็นธรรม วิธีการกคขี่ของมุลนาย เช่น การแอบอ้างพระบรมราชโองการไปขี่มเหง เรียกเก็บทรัพย์สินเงินทอง หรือแรงงานจากไพร่ เพื่อใช้ประโยชน์ส่วนตน¹ นำกำลังถืออาวุธไปกระชอกทรัพย์สินจากไพร่² เรียกเก็บผลประโยชน์ซ้ำซ้อนจากไพร่ที่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์แล้ว เช่น เรียกเก็บเงินจากไพร่ที่ไม่มาเข้าเดือน เพราะป่วย แต่จ้างคนทำราชการแทนตนแล้ว³ เรียกเก็บส่วยซ้ำซ้อน กระชอกไพร่โดยเก็บผลผลิตทรัพย์สินจากไพร่ตามอำเภอใจ⁴ โดยที่มุลนายเป็นตัวแทนของอำนาจและไพร่ไม่อาจขัดขืนได้ แม้กฎหมายจะอนุญาตให้ไพร่ร้องทุกข์ขอความเป็นธรรม เมื่อถูกมุลนายกคขี่ แต่ขั้นตอนในการร้องเรียนและพิจารณาคดีที่ต้องผ่านมุลนาย และเสียค่าธรรมเนียมเป็นจำนวนมาก ตลอดจนการขาดอำนาจในการต่อรองของไพร่ ทำให้ไพร่หลบเลี่ยงการกคขี่ของมุลนายด้วยการหนีจากระบบควบคุมจากการควบคุมของมุลนาย หรือร่วมมือสมคบกับมุลนายหลบเลี่ยงพันธะในระบบไพร่

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 พระไอยการอาชาหลวง, หน้า 7-8.

² เรื่องเดียวกัน เล่ม 4 พระไอยการอาชาหลวง, หน้า 16.

³ เรื่องเดียวกัน เล่ม 4 พระไอยการอาชาหลวง, หน้า 64.

⁴ เรื่องเดียวกัน เล่ม 4 พระไอยการอาชาหลวง, หน้า 68-69.

ปัญหาไพร่หนีจากระบบการควบคุมกลายเป็นคนข้อมือขาวไม่มีสังกัดมูลนาย ไม่ว่าจะเนื่องมาจากหลวมหนี การกดขี่ในระบบไพร่ หรือต้องการ เป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐ สะท้อนให้เห็นความเสื่อมประสิทธิภาพในการควบคุมกำลังคนเป็นอย่างดี การแก้ปัญหาไพร่หนีจากระบบ ไม่สามารถกระทำได้อย่างเด็ดขาด และเป็นปัญหาที่สั่งสมมาทุกรัชกาล ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

"... การสัก เลขนี้ก็ประสงค์อย่าง เดียวที่จะให้รู้จำนวนคนไว้กะ เกณฑ์ราชการ ก็การที่ไพร่ไม่ยอมสักนั้น ไซ้จะกลัวในการที่ต้องสักนั้นก็หาไม่ ซึ่งเป็นกรกลัวกันนั้นก็ เพราะชักหมายหมู่แล้วมีจำนวนบัญชีมั่นคง เจ้า เมืองกรมการกะเกณฑ์ราชการบ้าง เบียดเบียนไซ้สอย กะเกณฑ์ การของตัวบ้างไปตลอดชีวิต แล้วไซ้ยังเป็นมรดก ค่อยไปแก่บุตรหลาน ต้องสืบเป็นหมู่พันอยู่ในความลำบากไม่รู้สิ้นสุด ..."¹

จะเห็นได้ว่า เมื่อ เปลี่ยนรัชกาลใหม่จะมีการสัก เลขครั้งใหญ่ทั่วราชอาณาจักร เพื่อ รวบรวมกำลังคน หรือนาน ๆ ครั้งจะมีการสัก เลขเป็นระยะ ๆ ทำให้เกิดปัญหาไพร่ค้างสักยาก แก่การควบคุม นอกจากนี้ยัง เกิดปัญหามูลนาย เบียดเบียนยังไพร่ทาสของคนไว้ โดยไม่นำมาสัก และไพร่หลวมหนีจากการควบคุม ซึ่ง เป็นการยากที่ทางราชการจะตรวจสอบได้ว่า เป็นคนข้อมือขาว ที่หลบหนีการสัก หรือเป็นคนที่ได้รับไต่ยกเว้นสัก เช่น เสมียนทนาย หรือบุตรขุนนาง แม้จะมี กฎหมายลงโทษทั้งไพร่และมูลนายก็ตาม

ปัญหาไพร่ร่วมมือสมคบกับมูลนายหลบ เลี่ยงกฎ เกณฑ์ระบบไพร่ เป็นปัญหาที่สร้าง ความสับสนในการควบคุมกำลังอย่างมากเช่นกัน แม้กฎหมายจะระดมให้มูลนายใช้ไพร่ทำงาน ส่วนตัว เช่นเดียวกับทาส² และห้ามใช้ไพร่หลวงทำงานส่วนตัว³ โดยระบุว่าไพร่หลวงทำงาน แยกต่างจากไพร่สม⁴ แต่ในทางปฏิบัติมูลนายมักใช้งานไพร่ปะปนกัน และไม่แยกว่าเป็นงานหลวง หรืองานส่วนตัว เพราะมูลนายมีอำนาจเหนือไพร่ และไพร่ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของมูลนาย

¹ ราช. ร.5 สมุททิเศษ เล่มที่ 20, หน้า 155. พระราชหัตถ์ เลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ร.ที่ 381/41 มา ณ วันที่ 390 จศ. 1241

² กฎหมายตราสามดวง เล่มที่ 2 พระไอยการบานแพนง, หน้า 6.

³ เรื่องเดียวกัน

⁴ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 พระราชกำหนดเก่า, หน้า 140.

นอกจากไพร่แต่ละสังกัดจะทำงานไม่เท่ากันแล้ว การเรียกเกณฑ์แรงงานจากไพร่จะมากหรือน้อย ยังขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ส่วนตัวของมูลนายกับไพร่ในระบบอุปถัมภ์อีกด้วย แสดงให้เห็นว่ามูลนาย และไพร่มีความสัมพันธ์ต่อกันทั้งในทางส่วนตัวและในหน้าที่ราชการโดยแยกกันไม่ออก และสะท้อนให้เห็นปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเรียกเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่อีกด้วย

การที่มูลนายเบียดเบียนการใช้แรงงานไพร่ โดยใช้แรงงานไพร่มากกว่าที่ทางราชการกำหนด¹ ทำให้ไพร่ได้รับความเดือดร้อน พยายามหลบเลี่ยงหรือสมคบกับมูลนายเพื่อเลี่ยงงาน เช่นไพร่หลวงพยายามหลบเลี่ยงมาขึ้นทะเบียน เป็นไพร่สมเพื่อเลี่ยงงาน ไปร่ลอบย้ายสังกัดจากหมู่บ้านหนึ่งมาเป็นหมู่บ้านเขา แปลงเป็นเลข เขยสู ซึ่ง เป็นเลขทำราชการ เขา และไม่ต้องเสียส่วย² ลอบย้ายขึ้นสังกัดมูลนายที่คิดว่าจะเมตตาไพร่มากกว่ามูลนายคนเดิม หรือใช้งานไพร่น้อยลง ซึ่งเกิดขึ้น เพราะไพร่หลวงหนีมาขออยู่ใต้การอุปถัมภ์ของมูลนายคนใหม่ ทำให้เกิดการเบียดบังไพร่ค้างหมู่บ้านสังกัดของคน³ การคิดสินบนมูลนายเพื่อเลี่ยงราชการ หรือเพื่อมิให้ถูกนำตัวมาสังกัดใช้ในราชการ การจ้างผู้อื่นไปราชการแทน⁴ แอบแฝงอยู่ตามบ้านหรือวังของผู้มีอำนาจ ขอความคุ้มครองเพื่อเลี่ยงราชการ หรือทำราชการที่เบากว่าเดิม⁵ ตลอดจนเลี่ยงงานหนัก โดยทำงานอย่างช้า ๆ ไม่เต็มความสามารถ เป็นต้น

จึงเห็นได้ว่าวิธีหลบเลี่ยงราชการของไพร่ ส่วนหนึ่งเกิดจากความร่วมมือรู้เห็นเป็นใจของมูลนาย ซึ่งมูลนายได้รับผลประโยชน์หรือสินบนจากการช่วยเหลือไพร่ ก่อให้เกิดปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญอย่างยิ่งของระบบไพร่ การหาประโยชน์ในทางมิชอบ

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 พระราชกำหนดใหม่, หน้า 203-204.

² หจช. ร.5 พศ. 3/176 หนังสือเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงศักดินา หล้า ถวาย ขัตติวงศ์เรื่องเมืองนนทบุรีธานีท่าทางว่าวัก เป็น เขยสูใน เมืองลาว เป็นลูบาย มีมะโรง ไทศก จศ. 1242.

³ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 พระราชกำหนดใหม่, หน้า 256-259.

⁴ เรื่องเดียวกัน เล่ม 5 พระราชกำหนดใหม่, หน้า 139.

⁵ ร.ค.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 6, หน้า 57.

จากไพร่ในความควบคุม การแจ้งจำหน่ายรายชื่อไพร่จากบัญชีเท็จ มุลนายรับสินบนแล้วใช้โอน
 เลกสังกัดผู้อื่นมา เป็นของคน¹ เป็นการสร้างปัญหาให้แก่ทางราชการ และ เป็นการเพิ่มทุนอำนาจ
 การควบคุมกำลังคนให้แก่มุลนาย โดยเปิดโอกาสให้มุลนายช่องสุ่มผู้คน เพื่อผลประโยชน์ หรือเพื่อ
 เป็นฐานอำนาจทางการเมืองได้ง่าย เนื่องจากความสับสนในการควบคุมไพร่ ทำให้กำลังคน
 กระจายไปตามกรมกองของเจ้านายและขุนนางต่าง ๆ ที่ทางราชการไม่ทราบจำนวน และไม่มี
 สามารถคุมได้ ทางราชการจึงเสียประโยชน์และเกณฑ์ราชการได้น้อยลง เป็นผลเสียต่อการ
 ควบคุมปกครอง ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในระบบไพร่ตลอดเวลา

ปัญหาการแย่งชิงกำลังคนได้สร้างความสับสนให้ระบบไพร่เป็นอย่างยิ่ง เช่นกัน
 กล่าวคือแม้จะมีกฎหมายควบคุมการโยกย้ายถิ่นฐานของไพร่ แต่ทางราชการผ่อนปรนให้ไพร่โยกย้าย
 แห่่งทำมาหากินได้เมื่อทำราชการ หรือส่งส่วยแทนแรงงานครบจำนวน และขออนุญาตจากมุลนาย
 แล้ว² จะเห็นได้ว่าหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของเจ้าเมืองคือต้องสอดส่องดูแลไพร่ที่แปลกปลอมมา
 แล้วส่งกลับไปเมืองเดิมเมื่อถึงเวลาทำราชการ แต่ในทางปฏิบัติเจ้าเมืองและมุลนายระดับต่าง ๆ
 มักละเลยการส่งไพร่กลับภูมิลำเนา เพราะต้องการไพร่ไว้เป็นประโยชน์ ทำให้เกิดกรณีพิพาทใน
 การช่วงชิงกำลังคน หรือเกิดคดีความฟ้องร้อง โดยมุลนายเดิมฟ้องร้องว่ามุลนายคนใหม่ลักไพร่
 ของตนไว้และไม่ยอมส่งคืน การติดตามทางไพร่เป็นคดียึดเชื้อเสียประโยชน์แก่ทางราชการ³
 แต่ทางราชการมักไม่สนใจ เอาความผิดมุลนายหรือไพร่ โดยมักตัดสินให้ไพร่กลับไปอยู่สังกัดเดิม
 หรือเปลี่ยนสังกัดได้ตามความต้องการของไพร่ เพื่อทำประโยชน์ให้ราชการต่อไป นอกจากนี้ไพร่
 อาจหลบหนีจากระบบโดยไม่ยอมขึ้นสังกัดมุลนายในเมืองที่ไพร่ไปพักพิง ทำให้เกิดความสับสนและ
 ละเมิดกฎเกณฑ์ที่ทำให้ทางราชการเสียประโยชน์ เช่นเดียวกับปัญหาส่วยค้างที่ทางราชการกำหนด
 ให้นายหมวดนายกองเก็บส่วยจากไพร่ให้ครบตามจำนวน โดยมีเจ้าเมืองกรมการเมืองเป็นผู้เร่งรัด
 ควบคุม แต่ก็มีส่วยคั่งค้างอยู่เสมอ และการทวงส่วยคืนไม่มีมาตรการที่แน่นอน มีการผ่อนปรนให้

¹ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4,
 หน้า 3.

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 พระราชกำหนดใหม่, หน้า 237-242.

³ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม "การยกเลิกระบบไพร่ ผลทางด้านการเมือง...", หน้า

ไพร่และมูลนาย ทำให้จำนวนส่วยค้ำงมีมากขึ้นจนไม่สามารถค้ำงได้ ต้องเว้นส่วนที่ค้ำงนั้น เช่น ยกเว้นให้แก่ไพร่ที่ถูกเกณฑ์เข้าทำราชการสงคราม¹ และมีได้ลงโทษมูลนาย การที่ส่วยค้ำงนอกจากจะค้ำงที่ตัวไพร่เป็นบางโอกาสแล้ว มูลนายที่เรียกเก็บส่วยจากไพร่ยังไม่ใช้ประโยชน์ส่วนตัวก่อนส่งให้ทางราชการ และอาจค้ำงจากไพร่ที่ตาย ชรา พิการ ที่ยังไม่ได้ถูกหักจากบัญชีอีกด้วย เพราะทางราชการจะเรียกเกณฑ์ส่วยหรือแรงงานตามจำนวนคนในบัญชี² เมื่อทางราชการอนุญาตให้หักไพร่ หนี, ตาย, ชรา, พิการได้ แต่ไม่มีระบบ ไม่มีวิธีตรวจสอบที่แน่นอน มูลนายจึงหักรายชื่อไพร่จากบัญชีเท็จ³ แสดงให้เห็นว่าระบบไพร่ไม่สามารถควบคุมกำลังคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะปัญหาไพร่หลบหนีจากมูลนาย เลี่ยงไปลักค้ำงหมู่ต่างกรม⁴ หรือไพร่ขายตัวเป็นทาส⁵ ปลอมลัก⁶ เป็นต้น

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าปัญหาในการควบคุมกำลังคนเกิดขึ้นอยู่เสมอ ระบบไพร่ มิได้ควบคุมกำลังคนอย่างเข้มงวดรัดกุมถึงที่สุด การแก้ปัญหาของทางราชการมักเป็นไปในลักษณะผ่อนปรนประนีประนอมทั้งกับมูลนายและไพร่มากกว่าการใช้มาตรการที่เข้มงวดกวดขัน ความสภาพความเป็นจริงแล้วย่อมไม่มีวิธีการใด ๆ สามารถจัดปัญหาที่เกิดจากการควบคุมกำลังคนให้ถูกลงอย่างสิ้นเชิงได้ และปัญหาที่เกิดขึ้นในระบบไพร่ไม่อาจแก้ไขได้ด้วยวิธีการที่รุนแรงจนเกินไป เพราะรัฐจำเป็นต้องใช้ระบบไพร่ในการควบคุมกำลังคน เมื่อยังไม่มีวิธีการควบคุมกำลังคนที่มีประสิทธิภาพมากกว่านี้ จึงต้องผ่อนปรนให้ทั้งมูลนายและไพร่ เพราะมีข้อจำกัดที่ทำให้ทาง

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 พระไอยการกระบดศึก, หน้า 156-157.

² เรื่องเดียวกัน เล่ม 2 พระไอยการบานแผนก, หน้า 20.

³ หจช. ร.5 ก. 8/13 ลงวันที่ 24 ธันวาคม รศ. 113.

⁴ ร.ค.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4, หน้า 1-7.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

⁶ เรื่องเดียวกัน เล่ม 6, หน้า 46-47.

ราชการไม่สามารถใช้วิธีการที่รุนแรงได้ ทางราชการจึงคำนึงว่า การควบคุมกำลังคน เป็นที่มาแห่งผลประโยชน์ และมีการประสานประโยชน์ซึ่งหาอาศัยกัน เป็นทอด ๆ ผลประโยชน์จึงถูกแจกจ่ายไปตามชั้นตอนระดับต่าง ๆ หากการละเมิดกฎเกณฑ์ของไพร่หรือมูลนายไม่รุนแรงจนจำเป็นต้องใช้มาตรการเด็ดขาด แม้ผลประโยชน์จะถูกแบ่ง เป็นไปบ้าง แต่ย่อมดีกว่าการใช้วิธีการรุนแรงแก้ปัญหา ถ้าจะทำให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านจากมูลนายหรือจากไพร่เงินทางราชการไม่สามารถควบคุมแก้ไขได้ ปัญหาความเสื่อมความสับสนในการควบคุมกำลังคนจึง เป็นปรากฏการณ์ธรรมดาที่เกิดขึ้นในสังคม เมื่อแก้ไขปัญหานิ่งลู่ลงไป มักมีปัญหาคืออื่นติดตามมา เสมอ และสภาพเช่นนี้ดำเนินอยู่เรื่อยมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่งผลให้เกิดความเคลื่อนไหวในระบบไพร่ ในด้านของการปรับตัวและปรับเปลี่ยน เพื่อสนองตอบความต้องการของชนชั้นผู้ปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครอง ในลักษณะของการประสานประโยชน์ซึ่งกันและกัน และลักษณะของการผ่อนปรน คลี่คลาย ปรากฏอย่างเด่นชัดขึ้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีปัจจัยที่ทำให้โครงสร้างของระบบไพร่เปลี่ยนไปในลักษณะของการคลี่คลายสลายตัวมากขึ้นกว่าเดิม จนในที่สุดลักษณะการควบคุมกำลังคนด้วยระบบไพร่ที่เคยมีบทบาทสำคัญทั้งด้านบริหารและสังคมกลายเป็นอุปสรรคต่อความเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาบ้านเมืองจนลคมทบาท ความสำคัญและถูกแทนที่ด้วยการควบคุมกำลังคนในระบบบริหารราชการสมัยใหม่แบบตะวันตก จึงถือว่าเป็นความเสื่อมของระบบไพร่ที่ไม่สามารถคงรูปแบบ และเอื้อประโยชน์ให้สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงที่ทวีขึ้นได้ต่อไป ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจนมีลักษณะเหมือน เป็นการยกเลิกระบบไพร่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมการเมือง อันสืบทอดมาจากความเปลี่ยนแปลงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ทำให้ระบบไพร่ต้องปรับตัว เข้ากับสภาวะแวดล้อมความไปด้วย ทั้งยัง เกิดจากในด้านความเสื่อมของระบบไพร่ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาบ้านเมือง เมื่อไทยจำเป็นต้องปรับตัว เข้ากับตะวันตก และเกิดจากการเข้ามาของตะวันตกที่มีผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบไพร่ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ปัญหาของระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. ปัญหาจากความเสื่อมประสิทธิภาพของระบบไพร่

ดังได้กล่าวแล้วว่าปัญหาเกิดขึ้นในระบบไพร่เสมอมา และไม่มีมาตรการใด ๆ จะแก้ไขปัญหาระบบไพร่ในระยะยาวได้ เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาที่เคยเกิดขึ้นยังมีอยู่ทั่วไป และมีปัญหาเพิ่มเติมที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจสังคม การเมืองหรือความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น

สภาพโดยทั่วไปของระบบไพร่ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คอบสนองความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองมากขึ้น กล่าวคือแรงงานจ้าง โดยเฉพาะแรงงานจากชาวจีนมีบทบาทในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง ส่วนใหญ่ราชการงานโยธา นิยมจ้างแรงงานจับแทนการเกณฑ์แรงงาน นอกจากงานเข้า เวรรักษาการหรืองานในบางกรมกองที่สำคัญ เช่น กรมรักษาพระองค์ยังจำเป็นต้องใช้แรงงานจากไพร่ เมื่อความต้องการแรงงานจากไพร่ลดลงในขณะที่เงินตรามีบทบาทในชีวิตประจำวันมากขึ้น ไพร่มักนิยมเสียเงินส่วยที่เรียกว่า เงินค่าราชการแทนการส่งส่วยสิ่งของหรือการรับใช้แรงงานด้วยตนเอง กล่าวได้ว่าระบบไพร่มีบทบาทในการควบคุมกำลังคน โดยการเรียกเก็บเงินมากกว่าการเรียกเกณฑ์แรงงาน แต่ปรากฏว่าไพร่เป็นจำนวนมากไม่ยอมเสียเงินค่าราชการ และหลบหนีการเกณฑ์แรงงาน โดยทางราชการไม่สามารถควบคุมได้ เพราะไพร่หลบหนีจากระบบ¹

ไพร่ที่หลบหนีจากระบบเป็นชนชั้นมือขาว ไปชุมชนตามป่า และแอบแฝงตามหัวเมืองต่าง ๆ มีจำนวนหลายหมื่นคน² จนทางราชการต้องสั่งให้เจ้าเมืองกรมการเมือง

¹ หจช. ร.5 สมุคพิเศษ เล่มที่ 20 หน้า 155 พระราชหัตถ์เลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ร.ที่ 381/48 มา ณ วันที่ 3⁶ 10 จศ. 241.

² หจช. ร.5 บ.17/25 เรื่องประกาศพระราชบัญญัติ เปลี่ยนวิธี เก็บเงินค่าราชการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

สอดส่องเกลี้ยกล่อมเพื่อไว้ใช้ในราชการ¹ ยังปรากฏว่าไพร่หลวงและลูกหม้อขายตัวเป็นทาส² และ เลกหนีราชการไปชุมนุมคนหัวเมือง³ ไพร่ส่วนหนึ่งยังหนีราชการไปเป็นคนในบังคับของต่างชาติ สร้างปัญหาด้านการเมืองการปกครองอย่างยิ่งดังจะกล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป นอกจากนี้จะมีปัญหาไพร่หนีจากระบบควบคุมแล้ว มุลนายยังทุจริตในหน้าที่เบียดบังสมยอมให้ไพร่หลหนีการสักเป็นคนข้อมือขาวเพื่อใช้ประโยชน์ส่วนตัว⁴ โดยรับสินบนหรือเรียกจ้างเงินทองจากไพร่ หรือรู้เห็นเป็นใจเมื่อไพร่หลหนีการสัก⁵ รับสินบนจากไพร่เพื่อขึ้นสังกัดกรมกองที่ทำงานเบา⁶ มีกรณีพิพาทระหว่างมุลนายช่วงชิงผลประโยชน์จากการควบคุมไพร่โดยเจ้าเมือง เจ้าหม่อมมุลนายมักเกลี้ยกล่อมไพร่จากเมืองอื่นมากเป็นของตน มุลนายขึ้นจำหน่ายรายชื่อไพร่ หนีตาย ชรา พิการ จากบัญชีเท็จ ที่หนี ตาย ชรา พิการ จะถูกปลดจากราชการ เมื่อเจ้าหม่อมมุลนายขอจำหน่ายรายชื่อไพร่เหล่านั้น และทางราชการอนุญาต มิฉะนั้นเจ้าหม่อมมุลนายจะค้องหาคนหรือส่วยสิ่งของให้ทางราชการครบตามจำนวนที่กำหนด โดยทางราชการจะเรียกเกณฑ์ตามบัญชีในทะเบียน นอกจากนั้นมุลนายสามารถแจ้งจำหน่ายและขอขวชได้⁷ และมักละเลยไม่นำรายชื่อ

¹ หจช. ร.5 กท. 10 สารตราเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาถึงพระยาวิจิตรสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ต ว่าด้วยให้หลวงรองเมือง ว่าที่พระพลสงครามจางวางค่านเมืองถลาง ลงวัน 3๓๘ คำ ปีวอก ฉศก จ.ศ. 1236, หน้า 201-204

² ร.ค.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8, หน้า 206.

³ หจช. ร.5. บ. 1.2/2 ร.ที่ 154/41 พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระบำราศนราเดชพงษ์ ลงวัน 3๓8 คำ ปีเถาะ เอกศก จศ. 1241.

⁴ หจช. ร.5 พศ. เล่ม 31, หน้า 335.

⁵ หจช. ร.5 ก. 8/13 ลงวันที่ 24 ธันวาคม รศ. 113.

⁶ หจช. ร.5 พศ. 3/191 สำเนาสารตราถึงหัวเมืองว่าด้วยการที่จะตั้งกองสักเลข ยิมโรง ไทศก จศ. 1242

⁷ หจช. ร.5 สมุดพิเศษ เล่ม 7, หน้า 329.

เข้าบัญชีเมื่อไพร่ที่บวชลาสิกขาบท การยื่นจำหน่ายรายชื่อไพร่จากบัญชีเท็จของมูลนาย เป็น
ผลประโยชน์ในการเรียกร้องสินบทดอบแทนจ่าไพร่ ทำให้ทางราชการไม่ทราบจำนวนคนที่แน่นอน
ควบคุมจำนวนไพร่ไม่ได้ และทำให้เกิดปัญหาการจ้อราษฎ์บังหลวง ซึ่งเป็นปัญหาที่ทำให้ระบบไพร่
ที่มีลักษณะกษัตริย์อยู่แล้วมีสภาพ เลวร้ายหนักขึ้น

ปัญหาเงินค่าราชการหรือเงินส่วยค้ำ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมากในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อไพร่นิยม เสียเงินค่าราชการแทนส่วยสิ่งของหรือ
การมารับใช้แรงงานโดยตรงมากขึ้น ผลประโยชน์ในระบบไพร่ในระยะนี้ส่วนใหญ่จึงมาจากเงิน
ค่าราชการ แต่การเก็บค่าราชการมีปัญหาเงินค้ำค้ำมาก โดยส่วนใหญ่เงินค่าราชการไม่ได้ค้ำ
ที่ตัวไพร่ แต่ค้ำที่มูลนาย¹ โดยที่มูลนายเรียกเก็บเงินจากไพร่แล้วนำไปใช้ประโยชน์ส่วนตัว²
เมื่อถึงกำหนดจึงหาเงินส่งให้ทางราชการไม่ได้ ปัญหาที่ติดตามมาคือมูลนายจะ เรียกเก็บเงิน
ซ้ำซ้อนจากไพร่อีก แม้กระทั่งกษัตริย์เอาเงินจากไพร่ที่ชรา พิกัด ที่ปกติไม่ต้องเสียเงิน³ หรือเก็บ
เงินสูงกว่าที่ทางราชการกำหนด หรือให้เงินไพร่ก่อนแล้ว เก็บคอกเบี้ย⁴ หรือแจ้งจำหน่ายรายชื่อ
ไพร่จากบัญชีเท็จ เพื่อลดจำนวนเงินที่จะต้องส่งให้ทางราชการ เมื่อมีการทวงถามมูลนายมักละเลย
ไม่ยอมนำเงินที่เก็บได้ส่งให้ทางราชการ⁵ จนต้องมีการ เร่งรัดเงินจากเจ้าหน้มูลนาย ทำให้

¹ หจช. ร.5 ม.51/1 รายงานจัดราชการต่าง ๆ ในมณฑลพิษณุโลก ของเจ้าพระยา
ศรีสุรราชวรานุวัติ เสนอต่อที่ประชุมเสนาภิบาล สำเนาที่ 27873.

² หจช. ร.5 ค.1/16 รายงานการสำรวจการจัดเก็บภาษีของมิสเคอร์ อินเนส
ถวายต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 19 พฤษภาคม รศ. 117.

³ หจช. ร.5 ย. 11/5 ฎีกาท้าวฝ่ายโทธิสารกับพวกร้องเรียน เรื่อง เก็บเงินแทน
ผลเร่งส่วย ถวายต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 12 กันยายน 108.

⁴ หจช. ร.5 ม.59/39 ใบบอกพระยาสุริยเดชถึงพระยาศรีสทเทพ วันที่ 31
ตุลาคม 119.

⁵ หจช. ค.5 ม. 17/33 เรื่องเงินค่าราชการ เลขค้ำพระยามณเฑียรบาล (คง)
พระราชกฤษฎีกาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวท้าย เอกสาร.

ทางราชการขาดรายได้ และไม่สามารถป้องกันการฉ้อราษฎร์บังหลวง เงินทองที่รั่วไหลได้ที่สำคัญคือ การเก็บเงินค่าราชการยังไม่มีมาตรฐานที่แน่นอน โพรหลวงแต่ละท้องที่จะเสียเงินค่าราชการไม่เท่ากันตั้งแต่ 18-24 บาท และโพรเสมเสีย 6 บาท¹ เมื่อเก็บเงินจากโพรแล้วทางผู้เก็บจะมอบใบเสร็จให้แก่โพร แต่เป็นใบเสร็จที่เจ้าหมูลนายทำขึ้นเอง มีใช้ของทางราชการ จึงขาดมาตรฐานและยากแก่การตรวจสอบ บางท้องที่เจ้าหมูลนายจะเรียกเก็บเงินจากโพรตามความพอใจ สร้างความเดือดร้อนแก่โพรเป็นอย่างมาก จนโพรบางส่วนหนีจากระบบ หรือไม่เป็นคนในบังคับต่างชาติ เป็นปัญหาสำคัญแก่ทางราชการ

ที่จริงแล้วการเก็บเงินค่าราชการเป็นหน้าที่โดยตรงของกรมพระสุรัสวดี ที่จะต้องเก็บเงินส่งกรมพระคลัง แต่เมื่อการบริหารราชการของไทยไม่ได้เป็นการแบ่งเขตความรับผิดชอบตามหน้าที่และทุกกรมมีอำนาจในการจัดเก็บเงิน หน้าที่ของการเก็บเงินค่าราชการของกรมพระสุรัสวดีจึงซ้ำซ้อนกับกรมอื่น ทำให้กรมพระสุรัสวดีไม่ได้รับความร่วมมือ และไม่สามารถเก็บเงินที่อยู่ในความรับผิดชอบของกรมอื่นได้เท่าที่ควร เงินค่างที่เจ้าหมูลนายเก็บได้กรมพระสุรัสวดีไม่สามารถทวงมาได้² และไม่มีอำนาจคัดเคื่อนด้วย เสนาบดีกรมมหาดไทย กรมกลาโหม และกรมท่า ไม่ต้องการให้กรมพระสุรัสวดียุ่งเกี่ยวกับการควบคุมโพรในเขตแดนหรือท้องที่ของคน³ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ปัญหาด้วยการ เจริ่งรัด เก็บเงินจากหมูลนาย และขุนนาง ให้หมูลนายถวายโพรเสมคืน ถ้าไม่สามารถส่งเงินค่าราชการได้ และเพิ่มบทบาทหน้าที่ของกรมพระสุรัสวดี ปัญหาการเก็บเงินค่าราชการและเงินค่าราชการค่าง จึงเป็นความเสื่อมของระบบโพรอย่างเห็นได้ชัด เพราะทางราชการไม่สามารถป้องกันการเงินที่รั่วไหลได้ ความเหลื่อมล้ำในการเรียกเก็บเงิน การฉ้อราษฎร์บังหลวงของหมูลนาย และไม่สามารถเรียกเก็บเงินค่าราชการเพื่อใช้ประโยชน์ได้เท่าที่ควร และยังทำให้โพรหนีจากการควบคุมเมื่อไม่พอใจการกดขี่ของหมูลนาย

¹ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, "การยกเลิกระบบโพรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 131.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" ใน หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 135.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134.

2. ปัญหาจากการเข้ามาและจากการคุกคามของตะวันตก

นอกจากความเสื่อมในระบบไพร่จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ต้องแก้ไข ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงมาตรการต่าง ๆ ให้รัดกุม มีผลในทางบังคับใช้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นแล้ว การเข้ามาของตะวันตกยังเป็นปัจจัยสำคัญที่เข้ามา เร่งและกระตุ้นให้ระบบไพร่สลายตัวทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งจะพิจารณาได้ดังนี้คือ

ผลกระทบโดยอ้อมที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่

การที่ตะวันตกแผ่อิทธิพลและอำนาจทางการเมือง เข้ามายัง เอเชีย และ เอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะในดินแดนที่ใกล้เคียงกับประเทศไทย ซึ่งตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษและฝรั่งเศส เมื่อดินแดนเพื่อนบ้านของไทยตกอยู่ภายใต้การควบคุมของอังกฤษและฝรั่งเศส ทำให้ไทยตกอยู่ในภาวะอันตราย ต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ ทั้งทางด้าน การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อความอยู่รอดของบ้านเมืองในการปรับตัวเข้ากับตะวันตกที่ปกครองประเทศเพื่อนบ้านแทนชาวพื้นเมือง และเพื่อไม่ให้ความล่าช้าหลังอ่อนแอ เป็นเงื่อนไขหรือข้ออ้างในการรุกราน คุกคาม จากตะวันตก ที่มุ่งเข้ามาเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง การปกครองโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออังกฤษเริ่มคุกคามไทย โดยการขอเช่าเกาะปีนัง ซึ่งเคยเป็นดินแดนที่เกยอ้อมน้อมต่อไทย ในฐานะประเทศราช จนไทยต้องยอมรับฐานะของอังกฤษเหนือ เกาะปีนังโดยทางอ้อม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย¹ และขณะเดียวกัน อังกฤษได้ขอทำสนธิสัญญาทางการค้ากับไทย คือสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 ซึ่งข้อความตอนหนึ่งระบุให้ไทยสัญญาว่าจะไม่ขัดขวางการค้าของอังกฤษในรัฐศรีลังกา และกัลลัน โดยที่อังกฤษให้สัญญาว่าจะไม่มีครอบรัฐทั้งสองนี้เช่นกัน หลังจากนั้นอังกฤษได้ขอแก้ไขสนธิสัญญาเพื่อผลประโยชน์มากขึ้น ไทยต้องยอมโอนอ่อนให้เพื่อเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ทั้งที่ไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบหลายประการ และส่วนใหญ่จะส่งผลถึงปัญหาในระยะยาวทั้งสิ้น เพราะไทยกระทบถึงอิทธิพลและภัยจากตะวันตกเป็นอย่างมาก ไทย

¹ เฟรด คัมบลิว, ริคส์, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย เอกวิทย์ ฅ ถกลาง และ อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-วิโรฒ ประสานมิตร, 2522), หน้า 14-16.

ตกลงทำสนธิสัญญา เบาริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 และกับประเทศอื่น ๆ ที่ติดตามเข้ามาในลักษณะเดียวกัน เป็นผลให้ไทยต้องติดต่อกับตะวันตกอย่างกว้างขวางกว่าเดิม

สำหรับฝรั่งเศส เริ่มคุกคามไทยโดยการรุกรานกัมพูชา ซึ่งขณะนั้น เป็นเมืองประเทศราชของไทย จนพระเจ้าแผ่นดินกัมพูชาต้องลงนามให้ฝรั่งเศสคุ้มครอง ทำให้ไทยต้องยอมรับการคุ้มครองของฝรั่งเศส เทือกกับพูชา เช่นกัน ระยะเวลาเมื่อฝรั่งเศสได้ครอบครอง เวียดนาม จึงถือว่ากัมพูชา เป็นดินแดนของฝรั่งเศสด้วย ไทยจึงต้องยอมรับอำนาจของฝรั่งเศสในการครอบครองกัมพูชา

จากที่กล่าวมาจะ เห็นได้ว่าการแพร่ทธิพลของตะวันตกทำให้องค์ประกอบต่าง ๆ เปลี่ยนไปจากเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปลี่ยนแปลงทางการ เมืองระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความจำเป็นที่ต้องติดต่อกับประเทศตะวันตก ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการปกครอง ซึ่งเป็นผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่โดยอ้อม ทำให้ระบบไพร่ต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น ดังได้กล่าวมาแล้วคือ

ความเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ ระบบเศรษฐกิจของไทย เปลี่ยนจากระบบพอยังชีพได้ด้วยตัวเอง เมื่อการค้าภายในประเทศและการค้ากับต่างประเทศกระทำกันในลักษณะที่ค่อนข้างเป็นล้า เป็นสัน จนระบบเงินตราแพร่หลายขยายบทบาทมากขึ้น หลังการทำสนธิสัญญา เบาริง ความเปลี่ยนแปลงของสินค้าออก และการขยายตัวของการค้าข้าว ทำให้ทางราชการผ่อนปรนระยะเวลาการทำงานของไพร่ โดยอนุญาตให้ไพร่ที่มาทำราชการกลับไปทำนาได้ในฤดูเก็บเกี่ยว ไม่เก็บภาษีผูกเบิกที่ดิน เพื่อใช้ทำนามีแรก และเก็บภาษีอย่างต่ำ¹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไพร่มีโอกาสและมีช่องทางในการทำมาหากินมากขึ้น ทั้งในด้านการรับจ้างชาวต่างประเทศ และการทำนาเพื่อเร่งผลผลิต การขยายตัวทางเกษตรกรรม เห็นได้จากมีการขุดคลองเพื่อเพิ่มผลผลิต อำนวยความสะดวกในการขนส่งข้าว มีการเปิดที่นาใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น และที่ดินมีราคาสูงขึ้น ในระยะหลังทางราชการนิยมให้ผลประโยชน์แก่กุลนายในรูปของเงิน หรือผลประโยชน์ที่จะทำรายได้ในรูปของเงินตรา มากกว่าการให้

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2, หน้า

กำลังคนเพื่อควบคุมแบบเดิม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยมพระราชทานที่ดินและผลประโยชน์จากที่ดินเป็นบำเหน็จแก่เจ้านายและขุนนาง กิจการโรงสี กิจการค้าข้าว และกิจการส่งออกขยายตัวขึ้นอย่างกว้างขวาง รวมทั้งความต้องการแรงงานในการผลิตข้าวมีมากขึ้น เห็นได้จากมีแรงงานรับจ้างทำนา ซึ่งทำให้มูลนายคิดตามเกณฑ์ราชการ โพรที่มารับจ้างทำนาได้ยาก เพราะโพรอพยพพื้นฐานมาเป็นแรงงานรับจ้างทำนา¹ ความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจเมื่อแรงงานมีค่าเป็นเงิน เริ่มสร้างปัญหาให้ระบบโพรมากขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความมั่งคั่งของบุคคลวัดได้จากฐานะทางการเงิน การครอบครองเงินตรา หรือผลประโยชน์ในรูปของเงินตรามากกว่าจะวัดจากการครอบครองกำลังคน จนในระยะหลังการครอบครองกำลังคนเป็นภาระของมูลนายมากกว่าจะเป็นประโยชน์ ดังจะอธิบายรายละเอียดในคอนคอปไป เมื่อการติดต่อกับตะวันตกเป็นไปอย่างกว้างขวางมีผลให้ไทยต้องปรับความคิด ค่านิยมในสังคมบางประการ ก่อให้เกิดการเลียนแบบความคิด ทัศนคติ จากตะวันตกทีละเล็กละน้อยมากขึ้นทุกที เพื่อให้สอดคล้องกับตะวันตก นอกจากนั้นตะวันตกยังดูถูกเหยียดหยามระบบโพร และยังได้ร้องเรียนวิพากษ์วิจารณ์ให้ทางราชการแก้ไขยกเลิก การที่ไทยเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ต้องอนุญาตให้ชาวตะวันตกปกครองกันเองโดยไม่ขึ้นศาลไทย ก่อให้เกิดปัญหาคนในบังคับ ซึ่งเป็นผลกระทบโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบโพร ดังจะอธิบายรายละเอียดในคอนคอปไป

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครอง นอกจากการเข้ามาของตะวันตก จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศแล้ว ที่กระทบโดยตรงคือด้านความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองภายในประเทศ ทำที่ที่ตะวันตกคุกคามไทยอย่างรุนแรงขึ้น ทำให้ไทยต้องเร่งดำเนินการปรับปรุงประเทศ เพื่อป้องกันการคุกคามจากตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความล้มเหลวทางด้านการเมืองการปกครองที่ขาดเอกภาพในการควบคุมบังคับบัญชาอย่างแท้จริง เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาบ้านเมือง จึงจำเป็นที่ไทยต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองให้มีเอกภาพในการบังคับบัญชามากยิ่งขึ้น เพื่อรวมอำนาจการปกครอง

¹ สุวิทย์ ไททวิวัฒน์, "วิวัฒนาการ เศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394-2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาคประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 136-137

ไว้ที่ศูนย์กลาง แนวความคิดทางการเมืองการปกครองของตะวันตกที่ลึกลงเข้ามา ทำให้เกิดการตื่นตัว แกไขระบบต่าง ๆ ที่ล้าหลังให้มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น

ระบมไพรซึ่ง เป็นทั้งระบบบริหารราชการและระบบสังคม จึงได้รับความกระทบกระเทือนจากความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงของระบบต่าง ๆ เมื่อสังคมทวีความเปลี่ยนแปลง ยิ่งทำให้รู้สึกว่ระบบไพรเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาปรับปรุงประเทศ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำ เนินการปรับปรุงการปกครองประเทศแบบตะวันตก และใช้ระบบราชการสมัยใหม่บริหารประเทศ ทำให้ระบบราชการสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทแทนที่ จนระบบไพรลดความสำคัญ และสลายตัวในที่สุด

ผลกระทบโดยตรงที่ก่อให้เกิดความ เปลี่ยนแปลงในระบบไพร

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษมีบทบาทในการลงทุนทำเหมืองแร่และป่าไม้ในภาคเหนือ การลงทุนของอังกฤษก่อให้เกิดปัญหาคนในบังคับต่างชาติที่อยู่นอกเหนืออำนาจการปกครองของไทย จนเกิดกรณีพิพาทเกี่ยวกับป่าไม้ และการให้สัมปะทานเหมืองแร่ระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับ เจ้าของครองนครต่าง ๆ ในภาคเหนือ ความล้าหลังในด้าน การปกครอง ด้านกฎหมายที่ใช้แบบจารีตนครบาล ความรังเกียจชนบธรรมเนียมประเพณีที่ล้าหลัง และเพื่อผลประโยชน์ของคน ทำให้อังกฤษ และฝรั่งเศส ไม่ยอมอยู่ใต้บังคับไทย และขอสิทธิปกครองตนเอง ทำให้ไทยต้องยอมโอนอ่อน เนื่องจากเกรงอิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศส ที่เข้ามา มีบทบาทในไทยมากที่สุด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรับปรุงการปกครองประเทศ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เพื่อสร้างความมั่นคง ความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในด้านการปกครองให้มีเสถียรภาพ

นอกจากการ เข้ามาของอังกฤษกับฝรั่งเศสจะทำให้ไทย เสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตด้านการปกครองแล้ว ใน พ.ศ. 2417 ไทยและอังกฤษได้ลงนามในสนธิสัญญาอนุญาติให้อังกฤษตั้งสถานกงสุลที่เชียงใหม่ เพื่อดูแลผลประโยชน์ของคนในบังคับ ทำให้ฝรั่งเศสพยายามขอตั้งสถานกงสุลที่หลวงพระบาง เพื่อดูแลผลประโยชน์ของคนในบังคับ และขัดขวางการขยายอำนาจของอังกฤษ นอกจากนั้นการขอตั้งสถานกงสุลของฝรั่งเศสยังกระทำ เพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง เพื่อคุกคามไทย เพราะคนในบังคับและผลประโยชน์ของฝรั่งเศสที่หลวงพระบาง

มิได้มีมากจนถึงขนาดต้องตั้งสถานกงสุลเพื่อปกป้อง¹ การขอตั้งสถานกงสุลของอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งเป็นการตั้งสำนัก เพื่อปกป้องคนในบังคับในดินแดนไทย ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในด้านการปกครองระหว่างคนไทยกับคนในบังคับต่างชาติเป็นอย่างมาก

ความหมายของคำว่า คนในบังคับต่างชาติ ไม่ได้กำหนดไว้อย่างชัดเจน โดยคนในบังคับของอังกฤษหรือฝรั่งเศส มิได้หมายถึงคนอังกฤษหรือฝรั่งเศสเท่านั้น แต่กินความหมายไปถึงคนที่อยู่ในดินแดนต่าง ๆ ที่เป็นเมืองขึ้น เป็นดินแดนอยู่ในอารักขาของอังกฤษและฝรั่งเศส อีกด้วย ทำให้คนใน เอเชีย และ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เป็น เมืองขึ้นของอังกฤษหรือฝรั่งเศส หรือแม้กระทั่งคนไทยที่สมัคร เข้าเป็นคนในบังคับ คนในบังคับจะได้รับสิทธิพิเศษทางการศาล คือ เพื่อทำความผิดจะขึ้นศาลกงสุลของประเทศที่ปกครอง ไม่ต้องขึ้นศาลไทย ได้รับสิทธิพิเศษด้านอื่น ๆ และทางราชการไทยไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยมากนัก เพราะเกรงจะเกิดปัญหากระทบกระทั่งกับอังกฤษและฝรั่งเศส

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่มีปัญหาเรื่องคนในบังคับมากนัก เพราะส่วนใหญ่เป็นชาวยุโรปและยังมีจำนวนไม่มาก แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาเรื่องคนในบังคับต่างชาติมีความสำคัญมาก เนื่องจากอังกฤษและฝรั่งเศสมีความต้องการที่จะเพิ่มจำนวนคนในบังคับให้มากขึ้น เพราะจำนวนคนในบังคับแสดงให้เห็นอิทธิพล ความสำคัญ และอำนาจต่อรองทางการเมือง ทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสดำเนินการเกลี้ยกล่อมชาว เอเชียที่อยู่ในประเทศไทยและชาวไทย ให้มาสมัครเป็นคนในบังคับ คนในบังคับต่างชาติจึงเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วคือ พ.ศ. 2437 มีคนในบังคับอังกฤษประมาณ 10,000 คน และคนในบังคับฝรั่งเศสประมาณ 6,000 คน² และใน พ.ศ. 2450 มีคนในบังคับฝรั่งเศสประมาณ 185,000 คน³

¹ หจช. ร.5 ผ. 19/9 กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ ที่ 80/11067 14 มกราคม 122 (1904).

² แคมสุข นุ่มนนท์, "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. 1900-1909" ใน วรรณไวทยากร (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2524), หน้า 2-3.

³ หจช. ร.5 ผ. 19/9 ที่ 80/11067 กรมหลวงเทวะวงษ์กรามฑูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 14 มกราคม 1904.

กรณีคนในบังคับสร้างปัญหาทางด้านการเมืองการปกครองให้แก่ไทย เป็นอย่างยิ่ง ทำให้เห็นความล่าช้า และความเหลื่อมล้ำในด้านการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่อังกฤษและฝรั่งเศสพยายามเพิ่มจำนวนคนในบังคับ แสดงให้เห็นว่าไทยหวาดกลัว ไม่กล้าใช้นโยบายที่เข้มงวดในการแก้ปัญหา ทำให้เสียการปกครอง คนที่ทำความผิดเป็นจำนวนมากหลบหนีไปเป็นคนในบังคับ เพื่อหลีกเลี่ยงกฎหมายบ้านเมือง เนื่องจากอังกฤษและฝรั่งเศสพยายามปกป้องคนที่ทำผิดกฎหมาย หรือคุกคามผู้อื่นอย่างเปิดเผย โดยศาลกงสุลมีอำนาจในการพิจารณาคดี หากคนในบังคับต่างชาติเกิดกรณีพิพาทกับคนไทย ทางราชการต้องปล่อยให้ศาลกงสุลพิจารณาคดีคนในบังคับ ในขณะที่คนไทยจะถูกพิจารณาคดีที่ศาลไทย ความผิดในกรณีเดียวกันจึงได้รับการตัดสินที่ต่างกัน โดยกฎหมายของไทย เป็นกฎหมายที่มีลักษณะการลงโทษอย่างรุนแรงแบบจารีตนครบาล แต่การพิจารณาคดีของอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นกฎหมายสากล และไทยไม่มีอำนาจติดตามผลการตัดสิน อังกฤษและฝรั่งเศสจึงมักไม่ลงโทษคนในบังคับ ขบวนการยุติธรรมของไทยจึงได้รับความกระทบกระเทือน เป็นอย่างยิ่งนอกจากราษฎรไทยจะขอความคุ้มครองจากต่างชาติแล้ว ข้าราชการไทยก็อ้างตัวว่าเป็นคนในบังคับ¹ แสดงให้เห็นว่าคนทั่วไปตระหนักถึงอิทธิพลของต่างชาติเป็นอย่างดีว่า ทางราชการไทยไม่สามารถจัดการแก้ไขปัญหาได้อย่างจริงจัง และไม่มีการควบคุมคนในบังคับต่างชาติได้อย่างรัดกุม

ความพยายาม เพิ่มพูนจำนวนคนในบังคับของอังกฤษและฝรั่งเศสกระทำอย่างกว้าง โดยเฉพาะฝรั่งเศสมีนโยบายแย่งชิงกำลังคนและดำเนินการอย่างเปิดเผย การคุกคามของอังกฤษและฝรั่งเศสจึงมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการคุกคามของฝรั่งเศส การที่จำนวนคนในบังคับฝรั่งเศสเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นอกจากจะเป็นเพราะฝรั่งเศสนิยมออกหนังสือรับรองการเป็นคนในบังคับให้คนไทยหรือคนต่างชาติที่อยู่ในประเทศไทยแล้ว ฝรั่งเศสยังได้ทำการเกลี้ยกล่อมไพร่ไทยไปเป็นคนในบังคับอย่างเปิดเผย² และเป็นปัญหา

¹ หจข. ร.5 สมุคพิเศษ จศ. 1240-1241 เล่ม 4 สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ไม่ปรากฏวันที่) เมษายน 2422, หน้า 1-5.

² หจข. ร.5 น. 108/5 สำเนาจดหมายกราบบังคมทูลของพระยาวิชาติธิบดี ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี 13 กันยายน รศ. 114

ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปทุกมณฑล¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่ฝรั่งเศสมีอิทธิพลมาก เช่น จันทบุรี ตราด และหลวงพระบาง โดยฝรั่งเศสพยายามให้แรงจูงใจ โดยสัญญาว่าจะแจกจ่ายที่ดินให้ราษฎรทำกิน และไม่เก็บส่วย² อนุญาตให้ไพร่ไทยที่กระทำผิดหลบซ่อนอยู่ในสถานกงสุล³ ใช้ อิทธิพลปกป้องช่วย เหลือคนในบังคับที่กระทำผิดในการพิจารณาคดี ทำให้คนนิยมสมัคร เป็นคนใน บังคับ เพราะต้องการหนังสือรับรองไว้คุ้มครองเมื่อกระทำผิด และเป็นข้ออ้างในการหลีกเลี่ยง ราชการ ภาษีอากร และเมื่อพ้นจากการเกณฑ์แรงงาน⁴ จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสว่า "มีไพร่หลวงหลายหมื่นที่กำลังคั่งค้างอยู่จะไปหาฝรั่งเศส..."⁵ เมื่อประกอบกับการกดขี่ขูดรีดของมูลนาย เมื่อทางราชการเร่งรัดการเก็บเงินค่าราชการที่ คั่งค้าง มูลนายเรียกเก็บเงินค่าราชการซ้ำซ้อน และเก็บสูงกว่าที่ทางราชการกำหนด ไพร่ได้ รับความเดือดร้อน จึงหนีไปเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสเป็นจำนวนมาก⁶ พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าจึงมีพระราชดำริที่จะให้เก็บเงินค่าราชการจากไพร่ในอัตราที่เท่าเทียมกัน หลังจากนั้น

¹ หจช. ร.5 ม.59/5 หนังสือราชการฝ่ายหัว เมืองลาวพวน คัดย่อและความเห็น สำเนาใบบอกของพระยาสุริย เศษฐลเกล้าถวายเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 28 เมษายน รศ. 110.

² หจช. ร.5 ผ. 15/10 สำเนาใบบอกพระยาสุริย เศษฐลเกล้าถวายเป็นพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 28 เมษายน รศ. 110.

³ หจช. ร.5 ผ. 20/28 พระยาศทาทธรรณินทร์-กระทรวงมหาดไทย โทร เลขที่ 301 วันที่ 14 ธันวาคม 122 (1930) กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ-กรมหมื่นดำรงราชา นุภาพ ที่ 637/10213 วันที่ 26 ธันวาคม 122 (1903)

⁴ หจช. ร.5 ผ. 19/9 ที่ 80/11067 กรมหลวงเทวะวงษ์กรมมิ่งมงคลพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 14 มกราคม 1904.

⁵ หจช. ร.5 ม. 17/25 เรื่องประกาศพระราชบัญญัติ เปลี่ยนวิธี เก็บเงินค่าราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมหมื่นมหิศราทฤทัย.

⁶ หจช. ร.5 ม. 2.1/22 เรื่องแบ่ง เขต เมืองริมแม่น้ำโขง กรมหลวงดำรงราชา นุภาพ กราบถวายบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

ใน พ.ศ. 2440 ได้มีพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงวิธีเก็บเงินค่าราชการ รศ. 115¹ โดยกำหนดให้เก็บเงินค่าราชการจากไพร่ทุกคนอย่างสูงไม่เกินคนละ 6 บาท เพื่อป้องกันปัญหาไพร่ที่เสียเงินค่าราชการระหว่างปีละ 18-24 บาท หลบหนีไปเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส²

ทางราชการพยายามป้องกันการแย่งชิงกำลังคนของฝรั่งเศส โดยเฉพาะในชายแดนที่อยู่ใกล้เขตปกครอง เขตอิทธิพลของฝรั่งเศส โดยได้เกลี้ยกล่อมไพร่ไทยที่อยู่ชายแดนไว้ขึ้นบัญชี เพื่อให้อยู่ใต้การปกครองของไทย³ มีหนังสือกำชับให้ข้าราชการปกครองไพร่บ้านพลเมืองอย่างยุติธรรม ห้ามเบียดเบียนราษฎร และถือว่าเจ้าเมืองที่เข้ากับฝรั่งเศสมีโทษเป็นกบฏ⁴ หรือพระราชทานยศตำแหน่งให้ข้าราชการที่จงรักภักดี⁵ เมื่อฝรั่งเศสนำข้าวของมาแจกจ่ายให้คนไทย เพื่อเกลี้ยกล่อมจิตใจ ทางราชการได้เรียกเก็บภาษีเหล่านั้นและนำของไปแจกคนไทยบ้าง รวมทั้งงดเว้นการเก็บส่วยในมณฑลชายแดน⁶ ตลอดจนเตรียมจัดการทหาร เพื่อเป็นกำลังป้องกันตนเอง แม้ว่าการจัดการทหารจะกระทำอย่างจริงจังหลังการคุกคามของฝรั่งเศส เพื่อมิให้เป็นการ

¹ หจช. ร.5 บ. 17/25 เรื่องประกาศพระราชบัญญัติ เปลี่ยนวิธี เก็บเงินค่าราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมหมื่นมতিศราหฤทัย.

² เรื่องเดียวกัน

³ หจช. ร.5 บ. 59/1 จักรราชการในมณฑลลาวพวน ไบมอกพระยาสุริยเดชถึงพระยาศรีสิงหนเทพ ลงวันที่ 18 สิงหาคม รศ. 108 (พ.ศ. 2432).

⁴ หจช. ร.5 บ. 59/1 จักรราชการในมณฑลลาวพวน ไบมอกพระยาสุริยเดชถึงพระยาศรีสิงหนเทพ ลงวันที่ 29 ตุลาคม รศ. 109.

⁵ หจช. ร.5 บ. 59/1 หนังสือราชการฝ่ายหัว เมืองลาวพวน หลวงมลชานุโยคถึงพระยาสุรเดชวิเศษฤทธิ ลงวันที่ 27 มกราคม รศ. 109.

⁶ หจช. ร.5 บ. 59/5 หนังสือราชการฝ่ายหัว เมืองลาวพวน คัดย่อและความเห็นสำเนาบอกของพระยาสุริยเดชบุกเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 28 เมษายน รศ. 110.

ยังทำให้เกิดสงครามก็ตาม แต่การเข้ามาของตะวันตก เป็นผลกระทบที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบไพร่ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีปัญหาจากคนในบังคับที่เป็นกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่โดยตรง

การสลายตัวของระบบไพร่

จากการที่ได้กล่าวถึงปัญหาของระบบไพร่ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และปัญหาของระบบไพร่ในรัชสมัยของพระองค์ ถือได้ว่าระบบไพร่อยู่ในภาวะเสื่อมและขาดประสิทธิภาพในการควบคุมกำลังคน เมื่อประกอบกับสภาพการเมืองภายในคั่นรัชสมัยที่พระราชอำนาจถูกจำกัด เนื่องจากขุนนางมีบทบาทในการบริหารบ้านเมืองอย่างมาก หลังจากที่ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์เองอย่างแท้จริง และบทบาทของขุนนางลดลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชอำนาจมากพอที่จะแก้ไขปรับปรุง เปลี่ยนแปลงการปกครอง เพื่อตั้งอำนาจในการปกครอง เข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ ป้องกันการสร้างฐานอำนาจของเจ้านายและขุนนาง ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงประเทศในด้านการเมืองการปกครองอย่างแท้จริง

อำนาจขุนนางตระกูลขุนนาศ เริ่มปรากฏอย่างชัดเจนตั้งแต่สมัยคั่นรัตนโกสินทร์ กระทั่งได้ครอบครองตำแหน่งสำคัญในกรมสำคัญไว้แทบทั้งสิ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเรื่องอำนาจของขุนนางย่อมเป็นการจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ กล่าวได้ว่าแม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังเกรงอำนาจของขุนนางตระกูลขุนนาศ ดังปรากฏใน ลายพระราชหัตถเลขาว่า ขุนนางตระกูลขุนนาศถวายราชสมบัติแก่พระองค์ และทรงโอนอ่อนตามขุนนางตระกูลขุนนาศมาตลอด แม้แต่ใกล้จะเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสฝากฝังเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ และให้เจ้านายขุนนางปรึกษากันเรื่องสืบราชสมบัติ โดยไม่ให้พระราชอำนาจแก่ตั้งรัชทายาทเอง¹

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชสมบัติใหม่ ๆ ยังไม่มีฐานอำนาจทางการเมืองที่มั่นคงพอ มีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นเสนาบดีพระ -

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1, หน้า 188-190.

กลาโหม เป็นผู้สำเร็จราชการ และกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ โอรสในสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีอำนาจและอิทธิพลมาก ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแทบจะไม่มีพระราชอำนาจใด ๆ จนกระทั่ง พ.ศ. 2416 เมื่อพระชนมายุครบ 20 พรรษา จึงได้ทรงบริหารราชการด้วยพระองค์เอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะสร้างเสถียรภาพของพระองค์ โดยมีพระบรมราโชบายที่จะรวบรวมไพร่ที่เคยกระจัดกระจายอยู่ตามส่วนราชการ กรมกองต่าง ๆ ไพร่สมในความควบคุมของมูลนาย และไพร่ที่หนีจากระบบควบคุม เพื่อให้อำนาจในการควบคุมมารวมอยู่ที่พระองค์ อันเป็นการสร้างฐานอำนาจและความมั่นคงทางการเมือง เพื่อให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศอย่างแท้จริง เนื่องจากการที่ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ เป็นผลดีในการรวมอำนาจการปกครอง เข้าสู่ศูนย์กลาง เพื่อสร้างเอกภาพในการบังคับบัญชา และยังเป็นการขึ้นทูลอำนาจเจ้านายขุนนางในการควบคุมไพร่ เพื่อขจัดอำนาจของเจ้านายขุนนาง และสร้างเสถียรภาพทางการเมืองแก่องค์พระมหากษัตริย์มากขึ้น

ดังได้กล่าวแล้วว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบไพร่ส่วนหนึ่ง เป็นผลมาจากการป้องกันการคุกคามจากตะวันตก ซึ่งทำให้เกิดการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงการปกครอง และการบริหารราชการในระบบไพร่ขึ้น แม้หากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่มีพระราชประสงค์ที่จะเปลี่ยนแปลงระบบไพร่ แต่ระบบไพร่ก็จำเป็นต้องสลายตัวลงเมื่อระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครองเปลี่ยนไปจากเดิม โดยมีระบบราชการสมัยใหม่ เข้ามาแทนที่ระบบไพร่ที่ไม่สามารถคงรูปแบบไว้ได้อีกต่อไป และอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลง ประกอบกับเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะทรงเปลี่ยนแปลงระบบไพร่ เพื่อพัฒนาบ้านเมือง จึงทรงดำเนินการเปลี่ยนแปลงจนระบบไพร่ค่อย ๆ สลายบทบาทลงไปในที่สุด จึงถือได้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ระบบไพร่ต้องสลายตัวลง เป็นส่วนหนึ่งที่เกิดจากการพัฒนาบ้านเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อตั้งอำนาจการปกครอง เข้าสู่พระองค์ และเพื่อป้องกันการคุกคามจากตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการ เปลี่ยนแปลงระบบควบคุมกำลังคนอย่างค่อยเป็นค่อยไป ทั้งในด้านการแก้ปัญหาในระบบไพร่ และความพยายามที่จะใช้ระบบอื่นควบคุมกำลังคนแทนระบบไพร่ เพื่อมิให้การเปลี่ยนแปลงกระทบกระเทือนผลประโยชน์เจ้านายและขุนนางในการควบคุมกำลังคนอย่างกระชั้นชิด อันจะทำให้เกิดการกระทบกระทั่ง เป็นอุปสรรค

ต่อการเปลี่ยนแปลง และ เพื่อมิให้เกิดความคิดต่อต้านการเปลี่ยนแปลงประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมา
ช้านาน จนเกิดปัญหาต่อแหลมคืออันตรายจากการแทรกแซงของตะวันตก ที่จะนำสาเหตุปัญหาความ
ขัดแย้งทางการเมืองภายในมา เป็นข้ออ้างในการคุกคาม ขั่นตอนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้แก่
การแก้ปัญหาในระบบไพร่และการใช้ระบบราชการสมัยใหม่ ทำหน้าที่ควบคุมกำลังคนแทนระบบไพร่
จนระบบไพร่สลายตัวลง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำ เนินการแก้ไขปัญหาใน
ระบบไพร่อย่างค่อน เป็นค้อยไปดังนี้คือ

การดำเนินการแก้ไขปัญหาของระบบไพร่

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำ เนินการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง
กฎเกณฑ์ในระบบไพร่ เพื่อแก้ไขปัญหที่เกิดจากไพร่และมูลนายให้รัดกุม เหมาะสมยิ่งขึ้น โดย
ส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะการผ่อนปรนให้ทั้งไพร่และมูลนาย เพื่อรวบรวมกำลังคนไว้ภายใต้สังกัด
เดียวกัน คือไพร่หลวงสังกัดองค์พระมหากษัตริย์ เพื่อฝึกกำลัง เข้าสู่ศูนย์กลาง เป็นอันดับแรก
และใช้ระบบราชการสมัยใหม่ควบคุมแทนระบบไพร่ต่อไป

1. การแก้ปัญหาของระบบไพร่ที่ตัวไพร่ คือการแก้ปัญหาไพร่หนีจากระบบควบคุม
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีไพร่ที่ไม่ได้รับการสังกัดก่ออยู่ เป็นจำนวนมาก
โดยทางราชการไม่สามารถตรวจสอบได้ว่า การที่ไพร่ไม่ได้สังกัดกันนั้น เป็นเพราะ (๑) หลบหนีจาก
การควบคุม หรือเสียเงินค่าราชการแล้วไม่ต้องสังกัดเป็นคนที่ได้รับการยกเว้นสัก หรือเป็นไพร่ที่ค้าง
รอการสัก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขปัญหานี้ด้วยการสักเลิก เพื่อ
ควบคุมจำนวนและจัดสรรประโยชน์ ซึ่งการสักเลิกอย่างน้อยที่สุดในรัชสมัยของพระองค์มีสามครั้ง
คือ การสักเลิกครั้งใหญ่ พ.ศ. 2413¹ การสักใน พ.ศ. 2419² และ พ.ศ. 2423³ ซึ่ง
เป็นการแก้ปัญหาแบบเก่า และเป็นวิธีที่ไม่ได้ผลอย่างจริงจัง เนื่องจากมาตรการในการสักไพร่

¹ร.ค.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9,
หน้า 161-162 และ หจช. ร.5 สยุคพิเศษ เล่ม 20 เรื่องสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงศ์ออกไปจัดการเรื่องสักเลขในหัวเมืองฝ่ายใต้, หน้า 155.

²ร.ค.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9,
หน้า 161

³ร.ค.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9, หน้า

ไม่รัดกุมพอที่จะแก้ปัญหาไพร่ทอลหมื่นจากระบบ และมูลนายเบียดบังไพร่ ฉ้อราษฎร์บังหลวงหาประโยชน์จากการสักรไพร่ได้ แต่ก็นับว่าเป็นวิธีที่จะทำให้ปัญหาทุเลาลงได้เป็นระยะ ๆ

ดังนั้นการตั้งอำนาจการควบคุมกำลังคนที่เคยกระจัดกระจายอยู่ตามมูลนายต่าง ๆ และการควบคุมกำลังคนที่หนีจากระบบ เพื่อสักรเป็นไพร่หลวงอยู่ในความควบคุมของพระมหากษัตริย์ จึงเป็นวิธีแก้ปัญหาในระบบไพร่อย่างได้ผลที่สุด เนื่องจากสามารถรวบรวมกำลังคนให้เป็นหมวดหมู่ และอยู่ภายใต้พระราชอำนาจได้อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตามการตั้งอำนาจการควบคุมกำลังคนให้อยู่ใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริงนี้ สามารถกระทำได้เพียง เฉพาะพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชอำนาจทางการเมือง เข้มแข็ง เพียงพอเท่านั้น เพราะการรวบรวมกำลังคนลักษณะนี้เป็นการตั้งอำนาจในการปกครองจากมูลนาย เพื่อเพิ่มพูนอำนาจให้พระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงใช้ทั้งประเพณีแบบเดิม และเปลี่ยนแปลงรูปแบบการควบคุมกำลังใหม่ เพื่อเป็นมาตรการในการดำเนินการในขั้นแรก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามรวบรวมเพิ่มพูนไพร่หลวงด้วยวิธีการดังนี้คือ

1. การโอนไพร่สมที่มูลนายถึงแก่กรรมมา เป็นไพร่หลวงประจำคามกรมกองต่าง ๆ ซึ่งวิธีนี้เป็นธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมา แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางระเบียบวิธีโอนไพร่สมให้รัดกุมขึ้น ใน พ.ศ. 2420 ได้มีประกาศหักไพร่สม คาย ชรา พิการ จศ. 1239¹ เพื่อมิให้การชำระไพร่ที่นายถึงแก่กรรมล่าช้า และหลังจากนั้นได้มีประกาศปรับปรุงระเบียบชำระ เลกใหม่ คือประกาศชำระ เลกเจ้านายสิ้นพระชนม์ มูลนายถึงแก่กรรม² โดยกำหนดให้ปลงศพมูลนายให้แล้ว เสร็จภายใน 1 ปี และให้ส่งมอบบัญชีรายชื่อ เลกไพร่ ตลอดจนเงินค่าราชการที่ยังค้างชำระให้เรียบร้อย ทำให้การทุจริตในการหักโอนไพร่สมที่มูลนายถึงแก่กรรมให้เป็นไพร่หลวงลดน้อยลง เมื่อทางราชการกวัดกันมากขึ้น

¹ร.ค.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9, หน้า 195.

²เรื่องเดียวกัน เล่ม 11, หน้า 117.

2. สำหรับคนข้อมือขาว ทรงใช้วิธีเกลี้ยกล่อมเพื่อความคุมสองแบบคือ เกลี้ยกล่อมเพื่อสักเป็นไพร่สมหลวงขึ้นสังกัดเป็นไพร่หลวงกองส่วยในพระบรมมหาราชวัง โดยกำหนดให้เสียเงินค่าราชการมีละ 6 บาท เช่นเดียวกับไพร่สม¹ ส่วนอีกวิธีหนึ่งคือ ชักจูงไพร่ข้อมือขาวสักเป็นทหารหน้า ซึ่งทั้งสองวิธีนี้ทำให้ทรงราชการควบคุมไพร่แขนขาวที่ไม่ได้สักขึ้นสังกัดได้เป็นจำนวนมาก เป็นการลดปัญหาไพร่หนีจากการควบคุม ซึ่งเป็นปัญหาสังคมในระบบไพร่และเป็นการสนองความต้องการที่จะรวบรวมกำลังคนเข้าสู่ศูนย์กลางมากขึ้น

3. การประกาศรับสมัครทหารหน้า กรมทหารหน้าซึ่งเคยมีมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับการฟื้นฟูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้บังคับบัญชากรม ได้ใช้วิธีเกลี้ยกล่อมชักจูงคนมาสมัครเป็นทหารหน้า โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อชักจูงคนข้อมือขาวให้มาสมัคร² โดยประกาศว่าทหารหน้ามีสิทธิพิเศษ คือไม่ต้องสัก ได้รับเงินเดือนและเสื้อผ้าในขณะประจำการ ระยะเวลาในการรับราชการน้อยกว่าไพร่หลวง เมื่อรับราชการครบตามกำหนดแล้วจะปลดปล่อยให้พ้นประจำการ มีสิทธิพิเศษได้รับตราภูมิ ยกเว้นจากการเสียส่วย และการเกณฑ์ราชการอื่น ๆ ตลอดชีวิต³ ซึ่งเป็นแรงจูงใจแก่ไพร่ ในการประกาศรับสมัครทหารหน้า นอกจากจะชักจูงให้ไพร่ข้อมือขาวมาสมัครเป็นจำนวนมากแล้ว ยังรับสมัครจากไพร่ที่นายตาย และไพร่ที่ประสงค์จะเปลี่ยนสังกัดกรมกองอีกด้วย ไพร่ข้อมือขาวและไพร่ที่เบื่อหน่ายในกรมกองเดิมจึงมาสมัครเป็นทหารจำนวนมาก ทางราชการต้องมีการรับสมัคร⁴

¹ หจช. ร.5 สมุดพิเศษ เล่ม 7, หน้า 326-327.

² หจช. ร.5 พ.ศ. 20/75 หนังสือสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์วงศ์ถึงเจ้าพระยาสุริยวงษ์ไวยวัฒน์ ลงวันที่ 1¹⁴ 11 คำ มีมะโรง โทศก จศ.1242.

³ จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 1 (พระนคร : ศุภสภา, 2524), หน้า 99-100.

⁴ หจช. ร.5 ก. 13.2/8 กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช กรามถวายบังคมชูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 358/22 ลงวันที่ 28 พฤษภาคม รศ. 111 (พ.ศ. 2435).

4. การรวบรวมไพร่ให้คงสังกัดตามท้องที่ โดยพยายามรวบรวมไพร่ในหัวเมืองชั้นนอกให้เป็นไพร่คงเมือง ห้ามโยกย้ายข้ามเมือง นอกจากจะย้ายในเขตเมืองเดียวกัน เมื่อทางราชการอนุญาตและทำสำมะโนครัวไว้เป็นสำคัญ เพื่อความสะดวกในการควบคุมไพร่ตามท้องที่มีให้เกิดความสับสน แม้ในทางปฏิบัติการทำสำมะโนครัวยังไม่เป็นมาตรฐาน และยังคงควบคุมการเคลื่อนย้ายของไพร่ไม่ได้เท่าที่ควรก็ตาม¹

ใน พ.ศ. 2442 ได้มีประกาศเปลี่ยนการควบคุม เลก โดยให้นายอำเภอกำนันควบคุมดูแลไพร่แทนมูลนาย ดังจะกล่าวในตอนต่อไป

5. การยกเลิกเลขข้าพระโยมสงฆ์ ตามปกติทางราชการจะอุทิศไพร่จำนวนหนึ่ง คือพวกเลขพระโยมสงฆ์ ให้คอยรับใช้ช่วยเหลือกิจการภายในวัด แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีปัญหามากขึ้น โดยเลขวัดมักนิยมเสียเงินค่าราชการแทนการมารับใช้แรงงาน และหลบหนีจากระบบควบคุม ทำให้เกิดการร้องเรียนเมื่อไม่มีผู้ช่วยงานในวัด จนเกิดการถวายเลขวัดคืนเป็นไพร่หลวง เมื่อทางราชการเร่งเก็บเงินค่าราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจ่ายเงินบำรุงวัดแทนการให้ข้าพระโยมสงฆ์คอยช่วยเหลือกิจการในวัด และทรงยกเลิกธรรมเนียมเลขข้าพระโยมสงฆ์ โดยรวบรวมมาเป็นไพร่หลวงแทน²

6. การรวบรวมเก็บเงินค่าราชการค้างจากมูลนาย เนื่องจากมีปัญหาค้างค้างเกี่ยวกับการเก็บเงินค่าราชการจากไพร่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงอนุญาตให้มูลนายที่ไม่สามารถเก็บเงินส่งทางราชการได้ถวายไพร่สมในสังกัดคืนแก่ทางราชการ เพื่อสักเป็นไพร่หลวง ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในตอนต่อไป

นอกจากวิธีการรวบรวมไพร่หลวงดังกล่าวแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงออกประกาศชักเดือนและลงโทษผู้ฝ่าฝืนอีกเป็นระยะ ๆ เช่น ประกาศชักเดือนว่าด้วยคนข้อมือขาว พ.ศ. 2427³ มีให้ไพร่หนีจากระบบการควบคุม และมีการลงโทษเมื่อจับไพร่

¹ หจช. ร.5 สมุททิเศษ เล่ม 20 เรื่องสมเด็จพระเจ้าพระยามหาศิวสุริยวงศ์ออกไปจัดการเรื่องเลขในหัวเมืองฝ่ายใต้, หน้า 155.

² หจช. ร.5 ศ. 8.3/2 เงินบำรุงพระอาราม (เลขข้าพระ) 11 มกราคม รศ. 120-17 พฤษภาคม รศ. 125.

³ ร.ด.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประมุขกฎหมายประจำศก เล่ม 11, หน้า 176.

ที่หนีจากการควบคุมได้ ทางราชการจะนำมาสีก เป็นไพร่หลวง เพื่อควบคุมต่อไป

การแก้ปัญหาไพร่หนีจากระบบนอกจากจะต้องดำเนินการที่ตัวไพร่ โดยการรวบรวมไพร่ให้ขึ้นสังกัด โดยเฉพาะในสังกัดไพร่หลวงแล้ว ปัญหาประการสำคัญที่ทำให้ไพร่หนีจากระบบยังเกิดมาจากการกตัญญู ฉ้อราษฎร์บังหลวงของมูลนาย ทางราชการจึงต้องแก้ไขปัญหาไพร่หนีจากระบบที่เกิดจากการทุจริตมูลนายด้วย คือต้องแก้ปัญหาการกตัญญู การฉ้อราษฎร์บังหลวงของมูลนาย ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัญหา เงินค่าราชการค้าง เป็นส่วนใหญ่

2. การแก้ปัญหของระบบไพร่ที่มูลนายหรือการแก้ปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงของมูลนาย กล่าวได้ว่าปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงของมูลนาย เป็นปัญหาที่สร้างความกระทบกระเทือนให้ระบบไพร่มากที่สุด เพราะนอกจากจะมีผลให้ไพร่หลบหนีจากการควบคุม เพื่อหลีกเลี่ยงการกตัญญูขูดรีดแล้ว ยังเป็นการ เบียดบังผลประโยชน์ที่สมควร เป็นของทางราชการ เข้าสู่คน แสดงให้เห็นความเสื่อมของระบบไพร่อย่างชัดเจน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การฉ้อราษฎร์บังหลวงมัก เป็นเรื่องเกี่ยวกับผลประโยชน์ทางการเงิน ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ในรัชสมัยนี้ไพร่นิยม เสียเงินค่าราชการแทนการมาทำราชการหรือเสียส่วยสิ่งของ การฉ้อราษฎร์บังหลวงของมูลนายส่วนใหญ่จึง เป็นไปในลักษณะที่มูลนาย เรียกเก็บ เงินค่าราชการจากไพร่ได้แล้ว แต่ไม่ส่งให้ทางราชการตามกำหนด ทำให้ทางราชการขาดรายได้ไป ทางราชการจึงใช้วิธีเรียกเก็บเงินย้อนหลัง และอนุญาตให้มูลนายผ่อนส่ง เงินค่าราชการที่ค้างชำระ¹ แต่ไม่ได้ผลเท่าที่ควร² ทำให้ต้องเร่งรัดเงินจากมูลนาย ซึ่งส่วนใหญ่ทางราชการจะผ่อนปรนและย้าให้เจ้าหน้มูลนายส่งเงินที่ยังค้างชำระมาให้ทางราชการโดยเร็ว การทุจริตทางการเงินของมูลนายมีมาเนิ่นนาน บางแห่งไม่ได้นำเงินส่งพระคลัง เป็นเวลาหลายสิบปี³ นอกจากจะทำให้ทางราชการเสียประโยชน์แล้ว ยังเป็นการเพิ่มผลประโยชน์ให้มูลนายอีกด้วย พระมหากษัตริย์จึงสูญเสียอำนาจ

¹ หจช. ร.5 ว. 35/2 เรื่องพระยาสิทธิราชฤทธิไกร ขอมพระราชทานเงินค่าราชการ เลก 29 มีนาคม รศ. 112.

² หจช. ร.5 พศ. เล่ม 31, หน้า 19.

³ หจช. ร.5 ม. 51/1 รายงานจัดราชการต่าง ๆ ในมณฑลพิษณุโลกของเจ้าพระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ คอ์ที่ประชุมเสนาบดี สำเนาที่ 27873 วันที่ 13 พฤศจิกายน 115.

ในการควบคุมคน และเสียผลประโยชน์ทางการเงิน ทางราชการจึงได้เร่งทวงเงินค่าราชการที่ค้างอยู่เป็นระยะ ๆ ตั้งแต่ปี 2420 จนกระทั่งได้มีประกาศ เรื่อง เลขชั้นกรมพระสุรัสวดี¹ เป็นการเร่งรัดเงินค่าราชการค้างอย่างเคร่งครัด นอกจากมูลนายจะแก้ปัญหาด้วยการเรียกเก็บเงินซ้ำซ้อนจากไพร่ และเรียกเก็บในอัตราที่สูงกว่าทางราชการกำหนด ซึ่งทำให้ไพร่หวั่นกลัวหรือหลบหนีจากการควบคุมแล้ว การที่ปัญหาการเก็บเงินค่าราชการค้างค้างมาเนิ่นนาน เกิดจากมูลนายละเลยในการควบคุมดูแลไพร่อย่างเข้มงวด เมื่อไพร่เสียเงินให้มูลนายเรียบร้อยแล้ว หรือมูลนายนำเงินค่าราชการที่เก็บได้จากไพร่ไปใช้จ่ายส่วนตัวหมดสิ้นแล้ว และไม่สามารถเรียกเก็บจากไพร่ได้อีก ทำให้หนี้สินทวีมากขึ้นทุกทีจนไม่สามารถชำระเงินให้ทางราชการได้

จึงเห็นได้ว่าการควบคุมกำลังคนด้วยระบบไพร่มีความห่อหุ้มในตัวเองมาก แม้ทางราชการจะมีมาตรการต่าง ๆ แก้ไขปัญหามูลนายฉ้อราษฎร์บังหลวง ละเลยในการควบคุมดูแลไพร่ แต่ทั้งด้วยทฤษฎีหมายและลักษณะการบังคับใช้มักเป็นไปในทำนองอะลุ่มอล่วยผ่อนปรน ไม่เอาจริงเอาจัง จนทำให้ปัญหาทับถมอยู่เนิ่นนาน การเงินรัฐไหล ทางราชการไม่สามารถควบคุม ไพร่ มูลนาย และความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ได้อย่างจริงจัง แม้แต่การแก้ปัญหาเงินค่าราชการค้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มีลักษณะผ่อนปรน ไม่ว่าจะพิจารณาในด้านการเรียกเก็บเงินย้อนหลัง ซึ่งต้องกระทำหลายครั้ง การอนุญาตให้มูลนายผ่อนชำระเงินที่ค้าง การให้ส่วนลด และแบ่งผลประโยชน์ในรูปเงินให้เจ้าหนุมูลนาย² หรือแม้แต่การอนุญาตให้มูลนายที่ไม่สามารถชำระเงินค่าราชการได้ด้วยไพร่สมให้ทางราชการ เพื่อหักหนี้สิน โดยมีได้มีความคิดแต่อย่างใด เจ้าหนุมูลนายจึงละเลยไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของทางราชการ ก่อนที่จะมีการเร่งรัดอย่างจริงจัง จนต้องมีการย้ายและคาดโทษเสมอมา

เมื่อทางราชการเร่งรัดเงินค่าราชการอย่างเคร่งครัด จึงเป็นการระของมูลนายในการส่งเงินค่าราชการ ซึ่งเป็นปัญหาหนี้สินทวีมากขึ้นทุกที จนไม่สามารถชำระเงินได้ โดย

¹ ร.ค.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 13, หน้า 13.

² หจช. ร.5 พศ. 15/95 พระราชทานที่ดินริมคลองวัดราชบูรณะให้เป็นสิทธิแก่พระสีกาหมุด (เปลี่ยน) จศ. 1259.

ทางราชการให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติในการ เร่งรัดหนี้สินของมูลนาย และอนุญาตให้ยึดทรัพย์สินมาขาย เพื่อนำเงินมาชำระหนี้¹ เมื่อทางราชการใช้มาตรการที่เด็ดขาดจริงจัง มูลนายที่ไม่สามารถชำระเงินได้จึงต้องขอยกเงินค่าราชการที่ค้างค้าง โดยถวายไพร่สมในสังกัดให้เป็นไพร่หลวงตามที่ทางราชการอนุมัติ

จึงเห็นได้ว่าการควบคุมกำลังคนในระยะหลังจะ เอื้อประโยชน์แก่มูลนายน้อยกว่าแต่เดิม เนื่องจากระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปทำให้ไพร่ที่ส่วนใหญ่เป็นชาวนา เร่งผลผลิตในด้านเกษตรกรรม เป็นแรงงานรับจ้าง หรือประกอบกิจการอื่น นิยม เสียเงินค่าราชการแทนการมารับใช้แรงงาน ผลประโยชน์หรือแรงงานของกษัตริย์ที่มูลนายเคยได้จากไพร่จึงลดน้อยลง เพราะความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ห่างเหินกันมากขึ้น พันธะระหว่างมูลนายกับไพร่เกือบ เหลือแค่เพียงพันธะในด้านการเงินเท่านั้น แสดงให้เห็นว่าการควบคุมกำลังคนให้เป็นประโยชน์แก่มูลนายน้อยลงกว่าที่ควร มูลนายพึ่งพาอาศัยไพร่ผลได้น้อยลง และการครอบครองไพร่ เป็นภาระแก่มูลนายมากกว่าจะเป็นประโยชน์ ทำให้มูลนายเต็มใจถวายไพร่สมมากขึ้น โดยมีหลักฐานว่ามูลนายถวายไพร่สมคืนเป็นไพร่หลวง เพราะไม่อาจจำหน่ายไพร่จากการควบคุมได้ ถ้ามูลนายยังส่งเงินค่าราชการที่ค้างยังไม่ครบจำนวน² แต่ถ้ามูลนายยังต้องการไพร่สมไว้ใช้สอยส่วนตัวบ้าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงอนุญาต โดยให้เสียเงินค่าราชการทุกปี หากมูลนายละเลยไพร่สมก็จะถูกริบมาเป็นไพร่หลวง³ จากจุดนี้เองจะเห็นได้ว่า ความสำคัญในด้านที่เป็นแรงงานรับใช้มูลนายของไพร่ค่อยลดความสำคัญลง

นอกจากนั้นประเด็นหลักที่สุดจะเห็นได้ว่า แท้จริงแล้วการเร่งรัดเงินส่วยค้างจากเจ้าหม่อมมูลนาย เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่จะดึงอำนาจการปกครองไพร่พลเข้าสู่ศูนย์กลาง เพื่อเป็น

¹ หจข. ร.5 น. 40.1/24 (1 กันยายน 115) และ ร.5 น. 40.1/57 (ค. กุมภาพันธ์ 119 - 28 กันยายน 120).

² ร.ค.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9, หน้า 239.

³ หจข. ร.5 ว. 13.7/3 เรื่องขอยกเงินเลขที่ค้าง (8 มิถุนายน 112 - 17 พฤษภาคม 119)

การหมึกกำลังให้เห็นปีกแผ่นดินในการสร้างความ เป็นอันหนึ่งอัน เดียวกันในการปกครอง ซึ่ง เป็น พระบรมราโชบายที่สำคัญของรัชกาลที่ 5 นอกเหนือไปจากการได้รับผลประโยชน์ทางการเงิน ที่ได้รับจากการ เก็บเงินค่าราชการ

การแก้ปัญหาในระบบไพร่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง เป็น การแก้ปัญหาที่ไพร่และที่มูลนายละเมิดกฎเกณฑ์ของระบบจนทางราชการไม่สามารถควบคุมได้ ซึ่งเป็นปัญหาโดยตรงของระบบไพร่ การปรับปรุงการปกครองที่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงลักษณะ การบริหารราชการ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหมึกกำลังไพร่พลของประเทศให้ เป็นปีกแผ่นดิน เป็น อันหนึ่งอัน เดียวกัน และอยู่ภายใต้ระบบการควบคุมที่มีประสิทธิภาพ มีอำนาจในการสั่งการบังคับ บัญชา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพยายามรวบรวมไพร่ที่กระจัดกระจาย ความกรมกองและมูลนายต่าง ๆ ไว้เป็นไพร่หลวง ซึ่งเท่ากับเป็นการดำเนินการกำจัดอิทธิพล ของเจ้านายขุนนางที่เป็นอุปสรรคต่อการหมึกกำลังไปในตัว เพราะ เป็นการปิดหนทางที่เจ้านาย และขุนนางจะสร้างฐานอำนาจทางการเมืองโดยการสะสมกำลังคน และการรวบรวมไพร่หลวง เป็นนโยบายหลักที่สุดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอันที่จะแก้ไขปัญหของ ระบบไพร่ และเตรียมกำลังคนไว้เพื่อรองรับกลไกของระบบราชการสมัยใหม่ เพราะถ้ากำลังคน ยังกระจัดกระจาย ทางราชการไม่สามารถรวบรวมคนให้เป็นปีกแผ่นดิน เพื่อควบคุมบังคับบัญชาได้ การปรับปรุงประเทศโดยใช้ระบบราชการสมัยใหม่ ก็ไม่สามารถดำเนินการไปได้เช่นเดียวกัน

จึงเห็นได้ว่าการแก้ไขปัญหาในระบบไพร่และการดำเนินการปรับปรุงประเทศ โดยใช้ระบบการควบคุมกำลังคนแบบใหม่ จำเป็นจะต้องรวบรวมหมึกกำลังไพร่พลให้ เป็นปีกแผ่นดิน เพื่อความเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกัน และการมีอำนาจในการบังคับบัญชาก่อน เป็นประการแรก การ รวบรวมเพิ่มพูนจำนวนไพร่หลวงของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง เป็นมาตรการ สำคัญที่สุดในการแก้ปัญหาในระบบไพร่ และเตรียมกำลังไว้รองรับระบบใหม่

การวางรูปแบบการปกครองคนแบบใหม่

การที่ไพร่หนีจากระบบการควบคุม มูลนายฉ้อราษฎร์บังหลวง ปัญหาความล่าช้าหลัง ความเสื่อมถอยในด้านการปกครอง ตลอดจนการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ทำให้พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความบกพร่องของการควบคุมกำลังคนด้วยระบบไพร่ อย่างชัดเจน และมีพระราชประสงค์ที่จะดำเนินการ เปลี่ยนแปลงระบบควบคุมกำลังคน เมื่อระบบ

ไพร่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ พระองค์จึงทรงดำ เนินการแก้ไข เปลี่ยนแปลงในสอง ลักษณะความคู่กันคือ ทรงแก้ปัญหาในระบบไพร่ ในขณะที่ทรงดำ เนินการจัดการ เพื่อควบคุม กำล้างคนแบบใหม่

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขปัญหาในระบบไพร่ ได้รัดกุมมากขึ้นแล้ว ทรงโปรดให้มีการสำรวจสำมะโนครัวขึ้น โดยกำหนดให้กำนันและนายอำเภอ มีหน้าที่รับผิดชอบตรวจตราทำบัญชีสำมะโนครัว เพื่อให้รู้จำนวนประชากรที่แน่นอนว่าในแต่ละท้องถิ่นนั้นมีจำนวนราษฎรเท่าใด อย่างไร โดยมีใช้ เป็นเพียงการทำบัญชีเฉพาะจำนวนคนที่สัก เข้ารับราชการเหมือนแต่เดิมเท่านั้น การทำสำมะโนครัวถือว่าเป็นการควบคุมกำล้างคนแบบใหม่ โดยยึดท้องที่ที่ไพร่อาศัยอยู่เป็นหลัก กำนันและนายอำเภอมีหน้าที่ยื่นบัญชีทะเบียนสำมะโนครัวต่อ เจ้าเมือง เพื่อควบคุมจำนวน

ใน พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ เปลี่ยนวิธีพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามให้มีอายุเพียงปีเดียว แต่คุ้มครองอายุทุกประเภทตามจำนวนเงินที่ ระบู้¹ โดยแต่เดิมได้มีการส่ง เคาระห์ไพร่ด้วยตราภูมิ เรื่อยมา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช ทรงแจกตราภูมิแก่ไพร่หลวงหมู่ที่ทำงานตราครุฑ² พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงแจกตราภูมิแก่ไพร่หลวงทุกหมู่ทุกคน และทรงกำชับให้นายเรียกตราภูมิคุ้มห้ามของ ไพร่ที่ถึงแก่กรรมคืนแก่ทางราชการ³ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวก็ทรง แจกตราภูมิเช่นกัน โดยเฉพาะตราภูมิคุ้มห้ามค่านา⁴ แต่ตราภูมิที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงพระราชทาน สามารถใช้คุ้มห้ามการเสียภาษีอากรชนิดใดก็ได้ และมีอายุเพียงปีเดียว หากไพร่หนึ่งจากระบบจะไม่ได้รับการคุ้มห้ามจากภาษีต่าง ๆ อีก จึงเป็นเท่ากับเป็นการม็องกัน ไพร่หนึ่งจากระบบอีกวิธีหนึ่ง

¹ ร.ค.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 15, หน้า 249.

² เรื่องเดียวกัน เล่ม 5, หน้า 179.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 179-181.

⁴ เรื่องเดียวกัน เล่ม 8, หน้า 228-229.

พ.ศ. 2440 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการควบคุมกำบังคน โดยที่มณฑลพิษณุโลกเป็นแห่งแรกที่มีการเปลี่ยนแปลงผู้ควบคุม เลกใหม่ โดยให้แขวงอำเภอกและเมืองท่าหน้าที่เก็บเงินส่งมณฑลแทนเจ้าหมื่นนาย ซึ่งใช้ใบเสร็จของมณฑลเป็นสำคัญ¹ การให้เจ้าหน้าที่ส่วนท้องถิ่นเก็บเงินค่าราชการจากไพร่แทนเจ้าหมื่นนาย โดยใช้ใบเสร็จของทางมณฑลเป็นหลักฐานในการเก็บเงินนี้ ซึ่งเป็นวิธีการที่เปลี่ยนไปจากเดิม และสามารถป้องกันการรั่วไหล การฉ้อราษฎร์บังหลวงของมูลนายในการเรียกเก็บเงินค่าราชการจากไพร่ เพราะแต่เดิมการเก็บเงินค่าราชการไม่มีอัตราที่แน่นอน และมูลนายผู้เก็บเงินจะมอบใบเสร็จรับเงินที่ทำขึ้นเอง มอบให้ไพร่ไว้เป็นหลักฐาน ทำให้ไม่สามารถตรวจสอบการเงินได้อย่างรัดกุม เมื่อใช้ใบเสร็จของทางมณฑลที่มีมาตรฐาน และถือว่าเป็นของทางราชการ ทำให้การเก็บเงินค่าราชการได้ผลกว่าเดิม นอกจากนี้ยังเป็นการลดอำนาจของมูลนายในการควบคุมไพร่ ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งของพระราชประสงค์ที่จะเปลี่ยนแปลงยกเลิกระบบไพร่ โดยให้เจ้าหน้าที่ของรัฐอันได้แก่ อำเภอกำกับ และผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของท้องถิ่น มีความใกล้ชิดกับไพร่ ทำหน้าที่เก็บเงินค่าราชการแทนเจ้าหมื่นนาย โดยรวบรวมเงินส่งมณฑลเพื่อส่งต่อยังส่วนกลาง

ใน พ.ศ. 2442 ได้มีประกาศจะเปลี่ยนการคุม เลก รศ. 118² กำหนดให้ไพร่ที่มีได้เป็นทหารเป็น เลกคงเมือง โดยยึดท้องที่ที่ไพร่อาศัยอยู่เป็นสำคัญ ยกเว้นในบางมณฑล หากไพร่ต้องการโยกย้ายจะต้องหักโอนสำมะโนครัวเพื่อส่งมอบรายชื่อกับมูลนายคนใหม่ที่จะควบคุมให้เรียบร้อย ประกาศการเปลี่ยนแปลงการควบคุม เลกนี้เป็นการโอนการปกครองการบังคับบัญชาไพร่หัวเมือง ซึ่งอยู่ในบังคับของสมุหนายก สมุหกลาโหม และกรมท่า เข้ามาอยู่ในการปกครองบังคับบัญชาของมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งควบคุมดูแลตามมณฑลที่ไพร่ต่าง ๆ เป็นไพร่คงเมืองอยู่ในแถบนั้น จึงถือว่าเป็นการรวบรวมไพร่พลของประเทศให้อยู่ภายใต้การปกครองบังคับบัญชาของหน่วยงานที่รัฐตั้งขึ้นแบบใหม่คือ มณฑลเทศาภิบาลซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีอำนาจบังคับบัญชาอย่างแท้จริง ทำให้ความสำคัญของมูลนายลดลง

¹ หจข. ร.5 ม. 51/1 รายงานจักราชการต่าง ๆ ในมณฑลพิษณุโลกของพระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ เสนอต่อที่ประชุมเสนาบดี สำนักที่ 27873 วันที่ 13 พฤศจิกายน 115 (พ.ศ. 2439).

² ร.ค.ท.เสถียร ฉายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17, หน้า 69.

ในปีเดียวกันนี้ได้มีประกาศกำหนดอายุบุคคลที่เป็นฉกรรจ์ และปลดชรา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงและผ่อนภาระของไพร่จากเดิมที่กำหนดเอาตามความสูงสองศอกครึ่ง เป็นฉกรรจ์ และปลดชราอายุ 70 ปี โดยเปลี่ยนให้ถืออายุ 18 ปี เป็นฉกรรจ์ และปลดชราอายุ 60 ปี¹

ใน พ.ศ. 2443 ได้มีประกาศพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง ร.ศ. 119 มีใจความสำคัญว่า การเกณฑ์แรงงานสิ่งของ หรือสัตว์หาหนะจากราษฎร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติว่าควรจะให้ค่าจ้างแก่ราษฎรตามสมควร และอยู่ในดุลยพินิจของเสนาบดี ถ้าผู้ถูกเกณฑ์ต้องเสียส่วยหรือเงินค่าราชการ จะลดส่วยและเงินค่าราชการตามอัตราค่าจ้างหาหนะ หรือค่าแรงที่ต้องมารับราชการให้แทน เงินค่าจ้างก็ได้²

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า การเกณฑ์แรงงานจากไพร่เป็นธรรมนิยมที่ล่าช้า³ ทำให้ไพร่ได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อน แต่ความจำเป็นในการใช้แรงงานจากไพร่ยังคงมีอยู่ จึงมีการเกณฑ์แรงงานจากไพร่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้วิธีการเกณฑ์แรงงานควบคู่ไปกับการจ้างแรงงาน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2444 ได้มีประกาศเพิ่มเติมพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์จ้าง มีใจความสำคัญว่า คนที่ทำมาหากินจะได้รับการยกเว้นไม่ถูกเกณฑ์แรงงานตามกำหนดเวลา 3 เดือน 6 เดือน หรือ 1 ปี แล้วแต่ดุลยพินิจของเทศาภิบาล⁴

¹ ร.ศ.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17, หน้า 117-118.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 529-530.

³ หอสมุดวชิรญาณ จดหมายเทศาภิบาลที่ 5 หมวดที่ 13 มัดที่ 153 เลขที่ 12.

⁴ ร.ศ.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18, หน้า 230-231.

ใน พ.ศ. 2445 ได้ประกาศพระราชบัญญัติ เก็บเงินค่าราชการ ร.ศ. 120 กำหนดให้ชายฉกรรจ์ทุกคนเสียค่าราชการคนละ 6 บาท เป็นอย่างสูงทั่วพระราชอาณาจักร¹ โดยให้เก็บจากชายฉกรรจ์ ซึ่งมีอายุอยู่ในระหว่าง 18 ปี ถึง 60 ปี เว้นแต่บุคคลบางจำพวก เช่น ทหารคนพิการ² ซึ่งการที่ทางราชการออกประกาศ เก็บเงินค่าราชการจากชายฉกรรจ์ทุกคนโดยยกเว้นคนบางจำพวกนี้ เท่ากับเป็นการที่ทางราชการ เลิกเกณฑ์แรงงานจากราษฎรโดยไม่ให้ค่าจ้างตอบแทนอีกต่อไป ระบบเกณฑ์แรงงานที่เป็นมาตรการในการใช้ควบคุมกำลังคนจึงถูกยกเลิกลงและกำหนดให้ชายฉกรรจ์เสียเงินค่าราชการแทนการมารับใช้แรงงาน เกณฑ์ดังกล่าว

จะเห็นได้ว่าได้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างกว้างขวางในระบบไพร่ จนทำให้ลักษณะของการควบคุมกำลังคนด้วยระบบไพร่ค่อย ๆ สลายบทบาท และเริ่มสลายตัวลงตั้งแต่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติ เปลี่ยนวิธีเก็บเงินค่าราชการ โดยกำหนดให้ไพร่หลวงเสียเงินคนละ 6 บาท เป็นอย่างสูง พระราชบัญญัติ เปลี่ยนการควบคุม เลก ซึ่งเป็นวิธีการควบคุมคนแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม โดยกำหนดให้เปลี่ยนการสังกัดมูลนายมาสังกัดท้องที่ที่ไพร่อาศัยอยู่ในความควบคุมดูแลของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นในระบบเทศบาล พระราชบัญญัติจ้างที่ยกเลิกการเกณฑ์แรงงานโดยไม่มีค่าตอบแทน แม้ว่าลักษณะการบังคับใช้ยังไม่เป็นมาตรฐานที่แน่นอน แต่ก็แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในด้านการลดบทบาทของการควบคุมกำลังคนด้วยระบบ เกณฑ์แรงงานอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีประกาศพระราชบัญญัติ เก็บเงินค่าราชการ ร.ศ. 120 กำหนดให้ชายฉกรรจ์ทุกคน นอกจากพวกที่ยกเว้น เสียเงินค่าราชการแทนการมารับใช้แรงงาน จึงเท่ากับเป็นการทำให้เลิกใช้วิธีเกณฑ์แรงงานบังคับ ซึ่งเป็นมาตรการสำคัญที่ทางราชการ เคยใช้ควบคุมกำลังพระราชบัญญัติทั้ง สี่ฉบับนี้จึงมีลักษณะ เป็นการทำให้รูปแบบของระบบไพร่ลงที่ละด้านอย่างสอดคล้องสัมพันธ์กัน และพระราชบัญญัติฉบับสุดท้ายที่ทำให้ลายระบบไพร่ลงคือ พระราชบัญญัติ ลักษณะ เกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124

¹ ร.ศ.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18, หน้า 224-229.

² เรื่องเดียวกัน เล่ม 18, หน้า 224.

พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร รศ. 124 กำหนดให้ชายฉกรรจ์ทุกคนที่มีอายุ 18 ปีบริบูรณ์ มารับการคัดเลือกเพื่อเป็นทหาร ระบุถึงคุณสมบัติของผู้ได้รับยกเว้นจากการคัดเลือกเป็นทหาร และกำหนดบทลงโทษผู้ฝ่าฝืน ตามพระราชบัญญัตินี้ถือว่าชายฉกรรจ์ทุกคนมีหน้าที่ป้องกันประเทศ จึงกำหนดให้ไปรับการคัดเลือกจากทางราชการ ผู้ที่ได้รับการคัดเลือกจะเป็นทหารประจำการอยู่ 2 ปี แล้วปลดเป็นกองหนุน เมื่อปลดจากประจำการแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พ้นจากการเสียเงินค่าราชการตลอดชีวิต ส่วนผู้ที่ผ่านการคัดเลือกทหารมีหน้าที่เสียเงินค่าราชการตามอัตราที่ทางราชการกำหนด

มาตราที่สามของพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร รศ. 124 มีข้อความว่า

"... พระราชกำหนดกฎหมายซึ่งได้มีมาแล้ว บทใดมีความขัดขวางต่อพระราชบัญญัตินี้ ให้ยกเลิกพระราชกำหนดบทนั้นเสีย เว้นแต่พระราชกำหนดกฎหมายเดิมที่สำหรับใช้ในเวลาศึกสงครามนั้น ให้หึ่ง เข้าใจว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้มีได้ล้มล้างด้วยประการใด..."¹

แสดงให้เห็นว่าระบบไพร่ซึ่งมีระเบียบปฏิบัติขัดกับพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารจะค่อย ๆ สลายตัวลง เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารความบทลงต่าง ๆ ที่พระราชอาณาจักร ประกอบกับเมื่อได้มีการวางรูปแบบปกครองคนแบบใหม่ดังได้กล่าวมาแล้ว ทำให้ระบบไพร่ลดบทบาท ความสำคัญ และถูกแทนที่ด้วยระบบราชการสมัยใหม่ จนระบบไพร่ค่อย ๆ สลายตัวลงในที่สุด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ร.ค.ท.เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 22, หน้า 302-304.